

<h2 style="margin: 0;">บทที่ 7</h2> <h3 style="margin: 0;">การคลังของอาณาจักรอยุธยา</h3>
--

เรื่องการคลัง เป็นเรื่องที่มีความสำคัญประการหนึ่งในระบบเศรษฐกิจของอยุธยา เพราะมีความจำเป็นต้องใช้จ่ายเงินในการดำรงคงไว้ ซึ่งความอยู่รอด ความไพบูรณ์รุ่งเรืองของอาณาจักร ดังนั้นจึงต้องมีนโยบายในการเก็บผลประโยชน์จากราษฎรในหลายรูปแบบ ตลอดจนหาวิธีที่จะเพิ่มพูนรายได้ให้กับอาณาจักร เช่น แต่งเรือสำเภากออกไปค้าขายกับต่างประเทศ เป็นต้น ในการจัดระบบการคลังของอาณาจักรอยุธยานั้น ตามหลักฐานที่ค้นคว้าก็อาจจะขมวดเป็นประเด็นได้ดังนี้คือ หน่วยงานที่รับผิดชอบเก็บผลประโยชน์ให้รัฐ แหล่งและประเภทรายได้ วิธีการจัดเก็บผลประโยชน์ การทุจริตและบทลงโทษในการจัดเก็บผลประโยชน์

7.1 หน่วยงานที่รับผิดชอบเก็บผลประโยชน์ให้รัฐ

สันนิษฐานจากตำแหน่งของข้าราชการที่ปรากฏอยู่ในสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถว่า มีตำแหน่งทางบริหารสูงสุด 2 ตำแหน่ง คือ สมุหนายกและสมุหกลาโหม รองลงมา เป็นจตุสดมภ์ คือ เวียง วัง คลัง นา ดังนั้นผู้ที่มีหน้าที่ทางการคลัง คือ พระคลัง (โกษาธิบดี) นั้นเอง ทำหน้าที่เป็นหัวหน้า และมีข้าราชการในสังกัดตำแหน่งรองลงมาที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับการเก็บผลประโยชน์ของประเทศ ดังต่อไปนี้

ออกหลวงมงคลรัตราชมนตรีศรีสมุหะธาระภากรโนเป็นเจ้ากรมสรรพากรใน นา 2400 พร้อมกับข้าราชการในกรมอีก 7 ตำแหน่ง คือ¹

ขุนวิสุทโกษา ปลัดทูลฉลอง	นา 800
ขุนมหาวิสุท ปลัดนั่งศาล	นา 800
ขุนวิสุทสมบัติ บัญชีกลาง	นา 600
หมื่นพรมวิจารณ์ สมุ่บาญชีย	นา 400
ขุนในกรม	นาคนละ 300

หมื่นในกรม

นาคนละ 200

พันในกรม

นา 100

กรมนี้มีหน้าที่เก็บเงินอากรสวน²

ข้าราชการในกรมสรรพากรนอกได้แก่

เจ้ากรม คือ ออกหลวงอินทมนตรีจันทรวงศ์สมุหะพระภาภอรนอก นา 2400 พร้อมกับ
ข้าราชการในกรมอีก 7 ตำแหน่ง คือ³

ขุนศรีสาคร ปลัดทูลฉลอง	นา 800
ขุนศรีสุพรรณราช ปลัดนั่งศาล	นา 600
ขุนอัมเรนมลตรีศรีสมุหะบายู ชียกลาง	นา 500
หมื่นศรีรัตนากอสมุบายูชีย	นา 400
ขุนในกรม	นา 300
หมื่นในกรม	นา 200
พันในกรม	นา 100

กรมนี้มีหน้าที่เก็บอากรสมภักษร อากรขนอน อากรตลาด อากรน้ำ ลหารหัวป่า ค่าที่เชิงเรือ
และหัวจังกอบ⁴

นอกจากนี้ก็มีกรมพระคลังสวน ผู้เป็นเจ้ากรมคือ หลวงแก้วฤหรัตนบดีศรีราชพิพัต
นากร นา 1000 ทำหน้าที่เก็บอากรค่าสวนตามที่ปรากฏในโฉนดที่ดิน ที่ทางราชการ เป็นผู้ออกให้
ข้าราชการในกรมนี้มี⁵

ขุนวิสุทธิราชการ	} ปลัดกรม	นาคนละ 400
ขุนพิพัตนากร		
ขุนศรีสำรวตพนักงานเรียกหมากรอก		นา 200
หมื่นสารวัด		นา 200
ขุนนายระวาง	}	นาคนละ 200
หมื่นนายระวาง		
นายอากร	}	นาคนละ 200
นายสมภักษร		
นายขนอน		
กำนันตลาด		

เหล่านี้เป็นหน่วยงานและเจ้าหน้าที่ ที่ทำหน้าที่เก็บผลประโยชน์ให้แก่ประเทศ ที่ปรากฏในยุค
อยุธยาตอนต้น พอมาถึงสมัยอยุธยาช่วงปลาย ในสมัยพระเจ้าปราสาททองเป็นต้นมา ก็ปรากฏ
หลักฐานเพิ่มเติมระบุชัดถึงผู้ที่รับผิดชอบในการแต่งตั้งผู้เก็บผลประโยชน์ให้แก่บ้านเมือง ดัง
ปรากฏอยู่ในกฎหมายพระธรรมนูญ พ.ศ. 2178 ว่า เจ้าพระยาจักรีสุมหนายกเจ้าพระยามหา
เสนาบดีสมุหกลาโหม เป็นผู้มีอำนาจแต่งตั้งนายอากร นายขนอน ในเขตอำนาจของตน ส่วน
จตุสดมภ์ก็มีอำนาจตั้งบุคคลและมีหน้าที่เก็บผลประโยชน์ได้ด้วยเช่นกัน เช่น พระยายมราชมี
หน้าที่เก็บส่วยและเกณฑ์ทหาร พระยาโกษาธิบดีมีอำนาจควบคุมเขตของตนและมีหน้าที่ชำระ
คดีเกี่ยวกับการภาษีอากร อากรของป่า อากรค่าน้ำ ตัดสินคดีที่เกิดกับคนต่างประเทศ และออก
ตราภูมิคุ้มห้ามยกเว้นภาษีแก่บุคคลบางจำพวก

7.2 แหล่ง ประเภทของรายได้และวิธีการเก็บรายได้

แหล่งรายได้และประเภทของรายได้ในยุคอยุธยามีมากมาย ประมวลกว้าง ๆ ได้ดังนี้
ได้แก่ จังกอบ อากรประเภทต่าง ๆ ส่วย ฤชา ค่าธรรมเนียม เครื่องราชบรรณาการ และ
รายได้จากการค้าสำเภา

7.2.1 จังกอบ

จังกอบคือสินค้าหรือเงินที่เก็บเป็นอัตราตามขนาดยานพาหนะที่ขนส่งสินค้า เช่น เรือ
เกวียน เป็นต้น ขณะเมื่อเจ้าของนำผ่านด่านขนอน พักจัดการเก็บจังกอบที่ปรากฏในกฎหมาย
ลักษณะอาญาหลวงนั้น ให้เก็บ 10 หยิบหนึ่ง ถ้ามีไม่ถึงสิบไม่ให้เก็บเลย⁶

ตามหลักฐานของลาลูแบร์ ราชทูตชาวฝรั่งเศสที่เดินทางมาเจริญไมตรีในสมัยสมเด็จพระ
นารายณ์มหาราชบันทึกไว้ว่า ในสมัยนั้นมีการเก็บจังกอบสองประเภท คือ จังกอบเรือที่บรรทุก
สินค้า กับจังกอบสินค้า การเก็บจังกอบเรือนั้น ลาลูแบร์เขียนไว้ว่า ราษฎรแต่เดิมจะต้องเสียเป็น
พิภิตตามความยาวของลำเรือ ยาววาละหนึ่งบาท ครั้นถึงสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช
ทรงเพิ่มพิภิตขึ้นใหม่ว่า ไม่ว่าจะเป็เรือขุดหรือเรือต่อทุกลำที่ปากกว้างกว่า 6 ศอกขึ้นไป ให้
เสียภาษีจังกอบลำละ 6 บาท จังกอบเรือดังกล่าวนี้ตรวจเก็บที่ด่านขนอน ตั้งแต่เมืองชัยนาทลงมา
เพราะเป็นแควที่รวมแม่น้ำทุกสาย⁷ ส่วนการเก็บจังกอบสินค้า เป็นการเก็บจากสรรพสินค้าทุกชนิด
ที่นำเข้าหรือส่งออกทางด้านทะเล

สถานที่ ๆ เก็บจังกอบ คือขนอน ซึ่งเป็นสถานที่ที่เก็บภาษีหรือจังกอบสำหรับสินค้าที่จะ

ผ่านไป ไม่ว่าจะเอามาในลักษณะใด จะเป็นทางเรือ ทางเกวียนก็ได้ ฉะนั้นขนอนจึงมีหลายชื่อ ปรากฏอยู่ในกฎหมายตราสามดวง คือ **ขนอนบก ขนอนน้ำ และ ขนอนใน** เป็นต้น⁸

ขนอนกับด่านบางแห่งอยู่ห่างไกลกันไม่เกี่ยวข้อง แต่บางแห่งอยู่ใกล้กัน ซึ่งได้แก่ขนอน สี่ทิศรอบกรุง เรียกว่า **ขนอนหลวง**⁹ นอกจากจะเป็นที่เก็บจังกอบแล้ว ยังเป็นด่านคอยตรวจตราสิ่ง ของต้องห้ามและผู้คนแปลกปลอมที่จะเข้ามาหรือออกไปจากพระนคร

ที่ตั้งของขนอนต้องตั้งที่แม่น้ำทางร่วม ซึ่งจะเข้ามายังกรุง ดังนั้นขนอนสี่ทิศรอบกรุงจึงมี ที่ตั้ง ดังนี้คือ¹⁰

ทิศตะวันออก ตั้งด่านตรวจ ผู้คนและขนอนเก็บภาษีที่บ้านข้าวเม่า เพราะเป็นทางร่วม ของแม่น้ำลพบุรีกับแม่น้ำป่าสัก

ทิศใต้ ซึ่งเรียกว่า ทักษิณขนอน หรือเรียกว่า ขนอนบางตะนาวสีอยู่ข้างวัดโปรดสัตว์ เป็นขนอนเก็บภาษีที่ใหญ่กว่าทุก ๆ แห่ง เพราะเป็นที่ตรวจผู้คนและเรือลูกค้า กับเก็บภาษีสินค้า ที่เข้าออกทางหัวเมืองชายทะเลและต่างประเทศ

ทิศตะวันตก หรือปัจฉิมขนอน หรือขนอนปากคู ตั้งอยู่ที่ปากคลองวัดลาดฝั่งใต้ ทางไป บ้านเกาะมหาพราหมณ์ เป็นขนอนที่ทำหน้าที่ตรวจผู้คนและเก็บภาษี ซึ่งจะเข้าออกทางลำแม่น้ำ น้อย

ทิศเหนือ หรืออุตรขนอน คือ ขนอนบางลาบ ตั้งอยู่ที่สี่แยกบ้านแมน ลำน้ำโพธิ์สามต้น เป็น ด่านภาษีแม่น้ำแควใหญ่ทางเหนือ ซึ่งสายน้ำเดิมลงมาทางบางแก้ว

ที่ขนอนรอบกรุง 4 ทิศ ดังกล่าวนี้ มีเจ้าพนักงาน ขุนด่านหมื่นขนอนและไพร่หลวงรักษา ด่าน มีนาย 2 คน ไพร่ 20 คนในเดือนหนึ่งผลัดเปลี่ยนเวียนเวรละ 15 วัน เพื่อทำหน้าที่ตรวจตราของ ต้องห้ามตามกฎหมายและเครื่องศาสตราวุธที่แปลกประหลาด และผู้คนที่แปลกปลอมเข้าออก ต้องคอยทักท้วงไต่ถาม ตามเหตุการณ์ที่ด่านทั้ง 4 ด่านนั้นมีมาใช้ เรือเร็วไว้สำหรับคอยบอก เหตุการณ์แจ้งเข้ามาในกรุง¹¹

เจ้าหน้าที่ประจำขนอน เรียกว่า **นายขนอน** โดยปรกตินายขนอนมีหน้าที่เกี่ยวกับการ เก็บจังกอบ ถ้าเก็บจังกอบที่มาทางบก เรียกว่า นายขนอนบก ถ้าเก็บจังกอบที่มาทางน้ำ เรียกว่า นายขนอนน้ำ

ผู้มีอำนาจแต่งตั้งนายขนอน คือ ผู้รักษาเมือง ผู้รั้งเมือง ผู้ครองเมือง ซึ่งได้รับพระราช- โองการจากพระเจ้าแผ่นดินให้มีหน้าที่นอกเหนือจากการเก็บจังกอบแล้วยังต้องมีหน้าที่ดังนี้

คือ นายขนอนต้องหมั่นดูแลร่องรอยรอบด้าน อย่าให้ข้าศึกศัตรูเข้ามาแปลกปลอมได้ ถ้าพบว่า มีช้างมีม้ามาเป็นจำนวนมาก ให้รายงาน และผู้รักษาเมือง ผู้รั้งเมือง ผู้ครองเมือง ต้องรีบเร่ง เฝ้ารอบครวัราชอาณาจักรเข้ามาในเมืองเสีย และปิดประตูเมือง คอยจนกว่าพระเจ้าแผ่นดินจะเสด็จ มา¹²

สำหรับนายขนอนที่อยู่ที่ธนบุรี ซึ่งมีทั้งนายขนอนน้ำและขนอนบก มีหน้าที่เก็บจังกอบ จากสำเภานาวา เรือใหญ่หรือน้อย หนบก หนกียน หนทาง ก่อนจะถึงขนอนใน ซึ่งเป็นเรือที่ จะเข้ามาค้าขาย¹³

หลักในการเก็บคือ “เก็บสิบหยิบหนึ่ง” ถ้าไม่ถึงสิบมัดต้องเก็บจังกอบนั้น ถ้านายขนอน ผู้ใดฝ่าฝืนกฎหมายเก็บเอา ก็จะถูกลงโทษปรับ ถ้าเอาจังกอบมาหนึ่งต้องปรับเป็นสอง และตี ด้วยไม้หวาย 15 ที¹⁴ นอกจากนี้ยังมีหน้าที่จับผู้คดโกงจังกอบ กล่าวคือ ถ้าผู้ใดลักลอบเอาส่วนที่ จะเป็นจังกอบนั้นซุกซ่อนหนีไป นายขนอนจับได้ ให้เอาผู้นั้นใส่ขื่อไว้ และให้ปรับจังกอบอันหนึ่ง เป็น 4 ถ้าหนีขนอน นายขนอนไล่และต้อน นายขนอนตีตอบโต้ได้รับบาดเจ็บทั้งสองฝ่าย กฎหมาย ให้ยกบาดเจ็บแก่ผู้หนีขนอน ให้เขียนด้วยลวดหนังแก่ผู้หนีขนอน ขนอนละ 15 ที แล้วให้ปรับ สองเท่า¹⁵

แต่มีข้อห้ามสำหรับนายขนอนคือ ห้ามเก็บจังกอบจากไพร่ที่จะเข้าเดือนรับราชการ เพราะไพร่มีข้าวปลา เนื้อแผ่น ฟองเบ็ด ฟองไก่ หมากพลู สิ่งของแต่เพียงเล็กน้อย ผ้า-ไหมสามสี่ผืนเท่านั้น พอจะเป็นเสบียง ราชการและเป็นของฝากแก่มูลนายเท่านั้น มิใช่เรือค้า-ขาย ฉะนั้นจึงห้ามเก็บเอา “เป็นหัวมือหัวของ” เป็นอันขาด¹⁶

7.2.2 อากร

หลักฐานในกฎหมายตราสามดวงได้ระบุเกี่ยวกับอากรไว้หลายแห่ง ดังนี้คือ

อากรสมภักศอร ส่วยสัต พัทยา น้ำลหาร
เชิงเรือน ขนอน ตระหลาด เชิงฉับบ ท้องน้ำ
ท้องสวน เตาดิด เตาม่อ¹⁷

ในสมัยพระเจ้าท้ายสระได้ออกกฎหมายเกี่ยวกับส่วยสาอากรไว้ว่า

อากรสวนและไร่นาอากรสมภักษร หัวป่า
ค่าที่ เชิงเรือน น้ำลหาร ตลาด ขนอน
สารพอันยะมานี้¹⁸

และอีกแห่งหนึ่งในกฎหมายอาญาหลวง ได้ระบุไว้ว่า

“ส่วยสาอากร ไร่ นา สมภักษร หัวป่า ค่าที่
เชิงเรือน น้ำลหาร ตลาด ขนอน”¹⁹

ส่วนตามหลักฐานของลาลูแบร์ ระบุว่ามีการบ่อนเบี้ยและอากรโสเภณี 2 ประการหลังเกิดขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์²⁰

ตามหลักฐานดังกล่าวอาจกล่าวได้ว่า ภาษีอากรในสมัยอยุธยา นั้น ได้แก่ อากรค่านา อากรสวน อากรสมภักษร อากรค่าน้ำ หมายถึง หัวยลหาร อากรตลาด อากรขนอน ส่วนหัวป่า สันนิษฐานว่า คงเป็นภาษีอากรของป่าที่อนุญาตให้เก็บของในป่า ส่วนค่าที่เชิงเรือน คงเป็นภาษีอากรที่อยู่อาศัย สำหรับเตาอิฐหรือเตาอิฐ และเตาม้อหรือเตาหม้อนั้น สันนิษฐานว่าเป็นอากรสุรา นอกจากนี้ก็มีส่วย อากรบ่อนเบี้ย และอากรโสเภณี

อากร คือ ทรัพย์สินหรือเงินที่รัฐบาลชักส่วนเอาจากผลประโยชน์ที่ราษฎรทำมาหาได้ โดยประกอบการต่าง ๆ เช่น ทำนา ทำไร่ ทำสวน เปิดบ่อนเบี้ย เป็นต้น หรือโดยให้สิทธิของรัฐบาล เช่น อนุญาตให้เก็บของในป่า จับปลาในน้ำ และต้มกลั่นสุรา เป็นต้น

พิกัตการเก็บอากรนั้น สมเด็จพระนารายณ์ทรงพระราชดำริว่า ทรงสันนิษฐานว่า “คงประมาณอยู่ราว 10 หีบ 1 ในผลประโยชน์ที่ได้นั้นเป็นอัตรา”²¹

ตามหลักฐานที่ค้นพบ พบว่า มีการเก็บอากรอยู่หลายประเภทด้วยกัน เช่น อากรค่านา อากรสวน อากรสมภักษร อากรค่าน้ำ อากรตลาด อากรสุรา อากรบ่อนเบี้ยและอากรโรงโสเภณี

7.2.2.1 อากรค่านา

เดิมก่อนสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศมีการเก็บเป็นหางข้าว (ก่อนออกกฎหมาย พ.ศ. 2291) ผู้ใดจะ “โกนช่าง เลิกร้าง ทำนา” ขึ้นใหม่นั้น จำต้องแจ้งกรมนาเจ้าสัดให้ทราบ แต่ในทางปฏิบัติปรากฏว่า ผู้ทำนาใหม่นั้นมิได้ปฏิบัติตามกฎหมาย ครั้นเมื่อกรมนาเสนาเจ้าสัดไปตรวจสอบ แล้วก็พบว่า มีผู้ทำนาขึ้นใหม่จึงเรียกเอาค่านาหางข้าวเป็นของหลวง ผู้ทำนาก็มีเรื่องพิพาทกับเจ้าพนักงานดังกล่าวโดยอ้างว่าเพ็งจะ “โกนช่างขึ้นใหม่ได้ปีหนึ่งสองปีบ้าง” จึงมีเรื่องวิวาทเป็นคดีความกัน พวกนี้เรียกค่าฤชาตราละการมากกว่าค่านาอากรเสียอีก พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศจึงโปรดให้มีพระราชกำหนดกฎหมายเสียใหม่ ควบคุมการทำนา การเก็บและการ

เสียอาคารค่านา แต่ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะการเก็บและการเสียอาคารค่านา ซึ่งประมวลเป็นกฎเกณฑ์ ได้ดังนี้

1. ผู้ทำนาใหม่และผู้ที่ทำนาในเขตร้างที่มีต้นไม้งอกขึ้นในท้องนา ใหญ่รอบสองกำขึ้น ไปนั้น “ให้ยกอาคารค่านาทางข้าวเสียสองปี ปีที่สามจึงเก็บสับไป”²²
2. นาที่ร้างมานานไม่มีผู้ใดทำมาสามสี่ปีแล้ว ผู้ที่เข้าไปทำใหม่ได้รับ “ยกค่านาทางข้าวเสียปีหนึ่ง”²³
3. กรณีที่ผู้เคยทำนาเป็นโจรผู้ร้ายยากจน “ไม่ได้ทำนา นาร้างอยู่ปีหนึ่งสองปี ถ้ามีคนมาทำนารายใหม่ “ให้เรียกค่านาทางข้าวแต่ปีทำนั้นสับไป”²⁴
4. ผู้ใดจะทำนาขึ้นใหม่ หรือ ทำนาเก่าขึ้น แต่มีบอกให้เจ้าพนักงานทราบ ตรวจพบเข้า ปรับเรียกเอาค่านาทางข้าวถอยหลังไปปีหนึ่ง

พอมาถึงสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ ลาลูแบร์ได้บันทึกไว้ว่ามีการเก็บเป็นเงินโดยมีพิภักดิ์ ดังนี้ คือ เก็บไร่ละสิ่งต่อปี ต่อพื้นที่นา 40 ตารางวา สำหรับอาคารค่านาดังกล่าวนี้ ถ้าเป็นเรื่องของหัวเมืองต้องนำมาแบ่งครึ่งระหว่างเจ้าเมืองกับพระคลังหลวง แต่ในทางปฏิบัติลาลูแบร์ออกความเห็นเห็นว่า เมืองที่อยู่ห่างไกลถึงชายแดน “มักจะไม่ค่อยได้ส่งค่านาถวายพระมหากษัตริย์ เต็มเม็ดเต็มหน่วยนัก”²⁵

ลาลูแบร์ยังได้อธิบายเพิ่มเติมอีกว่า ในสมัยอยุธยาแต่เดิม ถ้าผู้ใดมิได้ทำไร่นาของตน ก็ไม่ต้องหวังเสียอาคารค่านา คาดว่าจะเกิดจากการปล่อยปละละเลยของเขาเอง จึงเก็บเกี่ยวอะไรมิได้เลย สำหรับเรื่องนี้สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงมีนโยบายที่จะบังคับให้พสกนิกรมีความขยันขันแข็งในการทำงาน จึงได้ตราพระราชบัญญัติให้เก็บอาคารค่านา สำหรับนาที่ปล่อยว่างไว้เป็นกำหนดเท่านั้น ๆ ปี แม้จะออกกฎหมายดังกล่าวนี้ ก็ยังไม่ได้ผลดีนัก จะได้ผลเต็มที่ก็เฉพาะในตำบลที่พระเจษานุภาพแผ่ไปถึงอย่างสมบูรณ์เท่านั้น ฉะนั้นพระองค์จึงทรงพอพระทัยเป็นอย่างมากที่ได้เห็นคนต่างด้าวเข้ามาตั้งภูมิลำเนาอยู่ในราชอาณาจักร เพื่อบุกเบิกเพาะปลูกที่ดินอันรกร้างว่างเปล่าซึ่งมีอยู่เป็นอันมากนั้น ในกรณีเช่นนี้พระองค์จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานให้จับจองถือที่ดินที่รกร้างว่างเปล่าและทรงอุดหนุนกำลัง ให้พาหะโค กระบือ เมื่อกินเหล่านั้นได้รับการบุกเบิกเพื่อประกอบกรการกสิกรรมได้แล้ว²⁶

7.2.2.2 อาคารสวน

เป็นอาคารที่เรียกเก็บจากผู้ทำสวนปลูกพืชมีผลส่วนใหญ่ พืชที่ถูกเรียกเก็บอาคาร ที่

ปรากฏหลักฐานอยู่ในกฎหมายตราสามดวงและบันทึกของลาลูแบร์ ได้แก่ ทูเรียน มังคุด ลางสาด หมาก มะพร้าว พลุ พริกไทย มะม่วง ส้ม และต้นพริก

ต้นทุเรียน ผู้ที่ปลูกทุเรียนในสวน ทุเรียนจะมีผลหรือไม่มีผล ต้องเสียอากรดังนี้คือ ต้นที่ให้ผลแล้วต้องเสียอากรต้นละ 1 บาท ส่วนต้นที่ยังไม่ออกผลเสียอากรต้นละ 50 สตางค์ สมเด็จพระยามด็ารงราชานุภาพประทานความเห็นว่าการเก็บอากรทุเรียนดังกล่าวนี้อัตราสูงเกินไป น่าจะเป็นไร่ละ 1 บาท มากกว่า²⁷

ต้นมังคุด ต้นส้ม ต้นมะม่วง และต้นพริก ลาลูแบร์ บันทึกว่า เสียอากรต้นละ 1 บาทเท่ากันหมด สมเด็จพระยามด็ารงราชานุภาพทรงออกความเห็นว่าจะผิดพลาดสำหรับพิกัดดังกล่าวนี้²⁸

มะพร้าว เก็บต้นละ 50 สตางค์ต่อปี

พลู ลาลูแบร์กล่าวว่า เก็บค้างละ 1 บาท ซึ่งสมเด็จพระยามด็ารงราชานุภาพทรงออกความเห็นว่าการสูงเกินไปน่าจะเป็นไร่ละ 1 บาท มากกว่า²⁹

หมาก เดิมเก็บพิกัดทะลายละ 3 ผล ถึงรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเรียกเก็บเพิ่มเป็นทะลายละ 6 ผล³⁰

พริกไทย เดิมผู้ปลูกต้องเสียอากร แต่ไม่ปรากฏพิกัด ลาลูแบร์บันทึกว่า สมเด็จพระนารายณ์ฯ โปรดให้งดเก็บอากรเสีย ด้วยมีพระราชประสงค์จะให้คนปลูกพริกไทยนับเป็นสินค้าให้มากขึ้น³¹

ส่วนลางสาด ไม่มีหลักฐานระบุพิกัดเอาไว้ ทั้งในหลักฐานของไทยและของต่างประเทศ ฉะนั้นก็อาจกล่าวได้ว่า คงจะไม่แตกต่างไปจากพืชให้ผลชนิดอื่นนัก

ในการเก็บอากรสวนนี้ ทางกรมมีนโยบายลดอากรให้ด้วย ในกรณีที่ผู้ทำสวนได้เข้าไปบุกเบิกและล้อมรั้วที่อยู่นอกเมือง ที่ชำรุดทรุดโทรมอยู่เป็นเวลานาน แล้วได้ปลูกต้นไม้เป็นไร่เป็นสวน และได้เข้าอาศัยอยู่ปลูกต้นไม้ไว้หลายชนิด พระเจ้าแผ่นดินโปรด “ให้ลดอากรไว้แก่มันปีหนึ่ง พันกว่านั้นเป็นอากรหลวงแล”³²

ในสมัยอยุธยาบริเวณที่เก็บอากรส่วนเข้าพระคลังหลวงได้เป็นอันมาก ได้แก่ สวนบางช้าง ซึ่งอยู่ใกล้เมืองราชบุรี สมุทรสงคราม และสมุทรปราการ³³

7.2.2.3 อากรสมภักษร

มีคำว่า “สมภักษร” อยู่ในกฎหมายตราสามดวง แต่ไม่พบรายละเอียดอื่น ๆ ฉะนั้นจึงได้พิจารณาเทียบเคียงกับเอกสารเรื่องสมภักษร ที่ปรากฏในสมัยรัตนโกสินทร์ จึงสันนิษฐานว่า น่าจะเป็นการเรียกเก็บอากรจากผู้ปลูกพืชบางชนิด ซึ่งในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้ระบุพืชที่ต้องเสียอากรสมภักษร ส่วนมากเป็นพืชล้มลุก ซึ่งเจ้าพระยาภาสกรวงศ์เรียกว่า “เสงเครง”³⁴ ซึ่งได้แก่ กัลย อ้อย คราม ถั่วเขียว ถั่วดำ ถั่วแระ ข้าวโพด งาม หอม กระเทียม ดอกคำ พลู มันเทศ ถั่วลิสง แดงโม แดงกวา ขิง ข่า ผ้าย ขมิ้น กัญชา กระเจา กระจับ พริกเทศ มะขาม น้อยหน่า ต้นป่านใบ ต้นแมงลัก ผักกาด พักเขียว พักทอง มะม่วง³⁵

สำหรับพิกัดอัตราการเก็บ ไม่มีหลักฐานระบุไว้

ในสมัยอยุธยาตอนปลาย สมัยพระเจ้าเอกทัศมีหลักฐานว่า แม้พืชผักตามท้องนา เช่น ผักบุง ราษฎรจะไปเก็บมากินหรือเก็บมาขาย ก็ต้องเสียภาษี³⁶

7.2.2.4 อากรสุรา³⁷

ผู้ทำสุราจากข้าวจะต้องสร้างเตาเหล้า ซึ่งการเก็บอากรสุราถือเอาเตาเหล้าเป็นหลัก โดยที่ผู้ใดก็ตามที่มีเตาเหล้า จะต้องเสียเงินให้หลวงปีละ 1 บาท แต่ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ จะต้องเสียเพิ่มเป็น 2 เท่า และการเก็บอากรสุราก็จะเก็บเท่ากัน ไม่ว่าจะเป็ชาวไทยหรือชาวต่างประเทศ

อากรสุรานี้้นนอกจากจะติดจากเตาเหล้าแล้ว ยังเรียกเก็บจากผู้ขายปลีกอีกคนละ 1 บาทด้วย ส่วนผู้ขายส่งต้องเสียอากรไหละ 1 บาทต่อปีต่างหาก

7.2.2.5 อากรค่าน้ำ

เรียกเก็บจากการอนุญาตให้ราษฎรจับสัตว์น้ำ ออกญาทำนน้ำทำหน้าที่เป็นคนเก็บกฎหมายในสมัยหลังมีการระบุถึง “มีเจ้าของรับทำอากอร” หมายความว่า คงจะมีการแข่งขันประมูลกันหรือไม่ก็มอบหมายให้ผู้ใดผู้หนึ่งทำอากรส่งหลวง ซึ่งลักษณะดังกล่าวเห็นได้ว่าปฏิบัติมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์

ผู้ที่รับทำอากรนี้นับว่ามีเกียรติ เพราะได้รับการคุ้มครองจากกฎหมายเป็นอย่างดี ดังปรากฏในหลักฐานกฎหมายลักษณะโจร

“มีเจ้าของรับทำอาหาร ปลาในเขตทหาร ห้วย หนอง คลอง บึง บาง ถ้ามีโจรมาลัก ปลาในเขตที่ทำอาหารไปเป็นหาบหรือคอนเท่าใด ๆ ให้ปรับแต่ 3 ตัวเป็นเบี้ย 333333 ให้เป็นสินไหมครั้งหนึ่งและพินัยอีกครั้งหนึ่ง”³⁸ นอกจากนี้ยังได้รับความคุ้มครองอีกประการหนึ่งคือ ห้ามผู้ใด “ลงกระบังรังเฟือก ทำเอาปลาในที่ท่าน” มิฉะนั้นจะถูกลงโทษ คือ ให้เอาราคาอาหาร ตั้งปรับ 2 เท่า ยกทุนอาหารไว้เป็นของหลวง ที่เหลือนั้นเป็นสินไหมครั้งหนึ่ง เป็นพินัยครั้งหนึ่ง³⁹

7.2.2.6 อากรตลาด

เก็บจากผู้ที่อยู่กร้านขายของในท้องตลาด แต่จะมีพิกัดในการเก็บประการใด ไม่พบหลักฐานระบุไว้ ผู้ที่ทำหน้าที่เก็บอากรตลาด คือ กำนันตลาด ซึ่งได้ระบุหน้าที่เอาไว้ในกฎหมายอาญาหลวงว่า มีหน้าที่เก็บเอาหัวเบี้ยจากลูกตลาดตามพิกัดอัตรา ถ้าเก็บเกินพิกัด ให้เขียนด้วยไม้หวาย 15 ที แล้วเอาไปประจานรอบตลาดเอามาจำใส่ชื่อไว้ 3 วัน ให้คืนเบี้ยซึ่งเก็บเกินให้แก่ลูกตลาดจึงจะพ้นโทษ⁴⁰

7.2.2.7 อากรบ่อนเบี้ย

กำเนิดการเก็บอากรบ่อนเบี้ย⁴¹ เป็นข้อวินิจฉัยของสมเด็จพระเจษ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งได้ตรวจสอบจากกฎหมายลักษณะพยานและในพระธรรมนูญ ซึ่งมีข้อความดังนี้คือ จากข้อความในลักษณะพยานมีข้อความว่า ห้ามพึงคำคนเล่นเบี้ยบ่อนเป็นพยาน เว้นแต่คู่ความยินยอม ส่วนในพระธรรมนูญกล่าวว่า พระยาราชาภักดีมีหน้าที่ออกตราปรึกษาวายุกฤษ์กำกับเจ้าจำนวนตั้งนายอากรบ่อนเบี้ย ลักษณะพยานในบานแผนก ตั้งเมื่อพ.ศ. 1894 และพระธรรมนูญตั้งเมื่อพ.ศ. 2167 ดังนั้นตามหลักฐานของเวลาที่ปรากฏในบานแผนกกฎหมาย บ่อนเบี้ยคงมีมาตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีอยู่ทองและอากรบ่อนเบี้ยมีเมื่อรัชกาลพระเจ้าทรงธรรม แต่สมเด็จพระเจษ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงออกความเห็นว่าจะยุติตามบานแผนกกฎหมายไม่ได้ “เพราะหนังสือกฎหมายมักมีความเพิ่มเติมเข้าใหม่ภายหลัง มิได้แก้ไขบานแผนก” เช่น กฎหมายตอนทำเนียบศักดิ์นาหัวเมือง ในบานแผนกว่า สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทรงตั้งทำเนียบเมื่อปีจอมหาศักราช 1298 (ตรงกับพ.ศ. 1938) แต่ในทำเนียบมีชื่อเมืองที่ตั้งขึ้นภายหลังมาช้านานหลายเมือง เช่น เมืองนครไชยศรี เมืองนนทบุรี เมืองสาครบุรี ซึ่งปรากฏในพระราชพงศาวดารว่าตั้งเมื่อรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ เห็นได้ชัดว่าเอาชื่อเมืองเติมลงภายหลัง โดยมีได้แก้ไขบานแผนก เพราะการรวบรวมบทกฎหมายใหม่เข้าประมวล ทำกันมาหลายครั้ง จนในรัชกาลที่ 1 กรุงรัตนโกสินทร์ที่ทำเมื่อปีชวด พ.ศ. 2347 อีกครั้งหนึ่ง ทรงเสนอความเห็นว่าเป็นกฎหมายบทที่ห้ามมิให้นักเลงเล่นเบี้ยบ่อนเป็นพยาน และหน้าที่พระยาราชาภักดีเป็นผู้ออกตรากำกับตั้งนาย-

บ่อนเบี้ย ทั้งสองบทนี้จะ เป็นของเพิ่มเติมทีหลัง เพราะมีหลักฐานของชาวต่างประเทศที่ทำให้เห็นว่า ในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีอยู่ทองกิติหรือรัชกาลพระเจ้าทรงธรรมกิติ บ่อนเบี้ยยังคงไม่มีในเมืองไทย หลักฐานที่สำคัญคือ ลาลูแบร์ อัครราชทูตฝรั่งเศสได้บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับการเล่นของไทยในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้กล่าวถึงการพนัน เช่น ชนไก่ สะก้า หมากกรุก ส่วนการเล่นเบี้ย หรือตัวโป หาดักกล่าวไว้ไม่ ถ้ามีการเล่นเบี้ยและตัวโปจริง คงบันทึกไว้แน่นอน ฉะนั้นสมเด็จพระนารายณ์มหาราชน่าจะทรงเห็นว่า ควรจะเกิดขึ้นภายหลังรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ คือ หลังพ.ศ. 2231⁴²

กฎหมายที่กล่าวถึงบ่อนเบี้ย นอกจากในลักษณะพยานและพระบรมมัญญุดังกล่าวแล้ว ยังปรากฏในหมวดพระราชกำหนดเก่าซึ่งออกในรัชกาลพระเจ้าบรมโกศ ประกาศเมื่อปีขวด พ.ศ. 2299 กล่าวว่่า ขุนทิพกับหมื่นรุดอักษร ยื่นเรื่องราวกราบบังคมทูลขอตั้งบ่อนเบี้ยที่เมืองราชบุรี เมืองสมุทรสงคราม และเมืองสมุทรปราการ จะยอมประมุขเงินอากรปีละ 371 ชั่ง (29,680 บาท) พระเจ้าบรมโกศทรงพระพิโรธดำรัสว่าเมืองเหล่านั้น “เป็นเมืองใกล้สวนบางช้างที่เป็นอากรสวนขึ้นพระคลังหลวงเป็นอันมาก (ได้) มีกฎรับสั่งห้ามอยู่แต่ก่อนมิให้ตั้งบ่อนเบี้ย (ที่จะขอตั้งบ่อนเบี้ยขึ้น) นั้นผิดอย่างธรรมเนียมแต่บุราณราช และ (จะ) กระทำให้ไพร่ฟ้าอาณาประชาราษฎร์ทั้งปวงได้ความเดือดร้อนขัดสนสืบไป” จึงโปรดให้เอาผู้ถวายเรื่องราวลงพระราชอาญา และห้ามเจ้ากระทรวงรับเรื่องราวเช่นนั้นขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายอีกต่อไปเป็นอันขาด⁴³ กฎหมายบทนี้บ่งอย่างชัดเจนว่าออกเมื่อมีบ่อนเบี้ยและอากรบ่อนเบี้ยแล้ว ฉะนั้นจึงยุติได้ว่า บ่อนเบี้ยและอากรบ่อนเบี้ยนั้น คงตั้งขึ้นในระหว่าง พ.ศ. 2231 กับพ.ศ. 2299 และคำที่กล่าวในพระราชกำหนดว่า “ผิดอย่างธรรมเนียมบุราณราช” ดั่งนี้ส่อให้เห็นว่าบ่อนเบี้ยและอากรบ่อนเบี้ยมีมาแล้วแต่ก่อนรัชกาลพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ อาศัยหลักฐานดังกล่าวนี้ สมเด็จพระนารายณ์มหาราชน่าจะทรงสันนิษฐานว่า บ่อนเบี้ยและอากรบ่อนเบี้ยคงจะมีขึ้นในรัชกาลพระเพทราชา หรือพระเจ้าเสือ หรือพระเจ้าท้ายสระ พระองค์ใดพระองค์หนึ่ง หรือว่า ถ้าโดยศักราชก็คือในระยะเวลา 44 ปี ระหว่างพ.ศ. 2231 กับพ.ศ. 2275 นี้⁴⁴

อาจจะกล่าวได้ว่า กำหนดการตั้งบ่อนเบี้ยและอากรบ่อนเบี้ยโดยชาวจีน ซึ่งเข้ามาตั้งภูมิสำเนาในอาณาจักรอยุธยา ได้เล่นเบี้ยกันตามประเพณีในเมืองจีน รัฐบาลไทยคงอนุญาตให้เล่นกันตามใจมาเป็นเวลานานแล้ว จนการเล่นเบี้ยอย่างจีนแพร่หลาย ไทยเกิดนิยมเล่นกันขึ้นบ้าง รัฐบาลเห็นว่า จะปล่อยให้เล่นเบี้ยกันตามใจอย่างแต่ก่อนไม่ได้ จะห้ามเสียทีเดียวก็เห็นว่าพวกจีนได้เคยเล่นมาช้านานแล้ว จึงให้ตั้งบ่อนเบี้ย คือ กำหนดที่ให้เล่นเบี้ยแต่บางแห่ง บางตำบล (ที่มีจีน

ตั้งภูมิลำเนาอยู่มาก) และให้มีเจ้าพนักงานกำกับดูแลให้แต่ชาวจีนเล่นเบี้ยตามประเพณีของจีน ห้ามมิให้ชาวไทยเข้าไปเล่นด้วยที่สมเด็จพระเจ้าบรมโกศทรงออกความเห็นเช่นนั้น ก็เพราะมีหลักฐานระยะหลังกำหนดเป็นบ่อนเบี้ยจีนอย่างหนึ่ง และบ่อนเบี้ยไทยอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งในบ่อนเบี้ยทั้งสองแห่งเล่นกำตัด ถั่ว และไพ่งา (ไพ่ว้างงา) เดิมคงมีบ่อนเดียว คือ บ่อนเบี้ยจีน ต่อมาเมื่อรัฐบาลเห็นว่าพวกนักเลงคนไทยลักลอบเล่น ห้ามไม่หยุด จึงยอมให้ตั้งบ่อนเบี้ยสำหรับให้คนไทยเล่นขึ้นบ้าง จึงมีบ่อนเบี้ยสองประเภท แต่รัฐบาลไทยไม่พอใจที่จะสนับสนุนให้คนไทยเล่นเบี้ย เห็นได้จากกฎหมายลักษณะพยานที่กล่าวมาแล้วข้างต้น รัฐบาลเห็นว่า คนเล่นเบี้ยเลวทรามเพียงใด และมีพระราชกำหนดในครั้งรัชกาลพระเจ้าบรมโกศ ห้ามมิให้ข้าราชการเล่นเบี้ยบ่อน ถ้าผู้ใดขึ้นเล่นต้องวางโทษถูกเขียน 90 ที และถอดลงเป็นไพร่⁴⁵

อาคารบ่อนเบี้ย สมเด็จพระเจ้าบรมโกศทรงวิเคราะห์ว่า ในขั้นแรกที่ตั้งอาคารขึ้น ก็เพื่อจะให้ได้เงินเป็นค่าใช้สอยสำหรับรักษาบ่อน กล่าวคือ ให้เป็นผลประโยชน์ค่าป่วยการแก่ผู้ดูแลบ่อน (ดังเช่นให้เงินเดือนอย่างในปัจจุบัน) มิได้มีจุดประสงค์ที่จะเอาเป็นผลประโยชน์สำหรับไว้ใช้ในราชการแผ่นดิน เช่นภาษีอากรอย่างอื่น ที่กล่าวเช่นนั้นเพราะมีหลักฐานระบุในวิธีการเก็บอาคารบ่อนเบี้ยไว้ว่า ในครั้งแรกการเล่นเบี้ย นายบ่อนมิได้เกี่ยวข้องในการเล่น พวกนักเลงผลัดกันเป็นเจ้ามือ นายบ่อนทำหน้าที่เพียงแต่เก็บส่วนลดจากผู้ที่รวยเรียกว่า “เก็บหัวเบี้ย” วิธีการดังนี้ปฏิบัติมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ต่อมาในชั้นหลังจึงเปลี่ยนให้นายบ่อนเป็นเจ้ามือแต่ผู้เดียว⁴⁶

บ่อนเบี้ยเมื่อแรกก่อตั้ง คงมีแต่ในเขตจังหวัดพระนครราชธานี เพราะปรากฏในพระราชกำหนดใหม่ บทที่ 2 กล่าวว่าเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี พระศรีวิโรจน์เศรษฐีได้เป็นตำแหน่งนายตราในกระทรวงพระคลัง สำหรับเป็นเจ้าพนักงานจัดการบ่อนเบี้ย คงเป็นเพราะบ่อนเบี้ยมีน้อยตำบลและเงินอากรไม่มากมายนัก พระศรีวิโรจน์จึงสามารถจัดการได้เป็นที่เรียบร้อยแต่เพียงผู้เดียว เป็นเช่นนี้มาระยะหนึ่งก็มีการเปลี่ยนแปลง เพราะรัฐบาลตั้งบ่อนให้เล่นเบี้ยแล้วก็มีคนเล่นมากขึ้นทุกที พระศรีวิโรจน์เก็บหัวเบี้ยได้ผลประโยชน์รวยมาก ก็มีผู้อื่นต้องการร่ำรวยบ้าง จึงเกิดการประมุข มีผู้ขอตั้งบ่อนเบี้ยโดยยินยอมแบ่งเงินหัวเบี้ยส่งพระคลัง เป็นผลประโยชน์แผ่นดิน ด้วยวิธีการประมุขดังกล่าว จึงมีบ่อนเบี้ยแพร่หลายออกไปถึงหัวเมืองที่ติดต่อกับเขตราชธานีคือ เมืองนนทบุรี และเมืองธนบุรี เป็นต้น เงินอากรบ่อนเบี้ยจึงเพิ่มพูนเป็นผลประโยชน์แผ่นดินขึ้นอีกประการหนึ่ง วิธีจัดการบ่อนเบี้ยจึงบังเกิดเป็นสองประเภท คือ บ่อนหลวงและบ่อนผูกขาด บ่อนทั้งสองประเภทนี้จะมีลักษณะแตกต่างกันอย่างไรไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจน สมเด็จพระ

กรมพระยาดำรงราชานุภาพประทานสันนิษฐานว่า บ่อนหลวงนั้นเป็นบ่อนที่พระศรีวิโรจน์จัดการ มาแต่เดิม แต่มากระยะหลังยอมแบ่งส่วนกำไรถวายหลวง จึงยังได้คงทำอยู่ ส่วนบ่อนผูกขาดนั้นคง มีผู้รับเหมาไปตั้งบ่อนเบี้ยในตำบลใดตำบลหนึ่ง หรือเมืองใดเมืองหนึ่ง และทำสัญญากับรัฐบาล ว่า ไม่ว่าจะจะมีผู้มาเล่นมากหรือน้อยก็จะส่งเงินเข้าพระคลังหลวงปีละเท่า ๆ นั้นเป็นกำหนด⁴⁷

7.2.2.8 อากรโสภณี

คือ คำอนุญาตให้ตั้งโรงนครโสภณีได้ ลาลูแบร์ กล่าวไว้ว่า “ขุนนางไทยหวงบุตรมากเท่ากับที่หึงหวงภรรยาของตนดุจกัน และถ้าบุตรคนใดกระทำชั่ว ขุนนางผู้บิดาก็ขายบุตรส่งให้แก่ชายผู้หนึ่ง ซึ่งมีความชอบธรรมที่จะเกณฑ์สตรีที่ตนซื้อมานั้นเป็นหญิงแพศยาหาเงินได้ โดยชายผู้ซื้อนั้น ต้องเสียเงินภาษีถวายพระมหากษัตริย์ กล่าวกันว่า ชายผู้นี้มีหญิงโสภณีอยู่ในปกครองของตนถึง 600 นาง ล้วนแต่เป็นบุตรขุนนางที่ขึ้นหน้าขึ้นตาทั้งนั้น อนึ่ง บุคคลผู้นี้ยังรับซื้อภรรยาที่สามีขายส่งลงเป็นทาสีด้วยโทษคบขู้ผู้ชายอีกด้วย”⁴⁸

7.2.3 ส่วน

7.2.3.1 กำเนิด

มีกำเนิดมาจากระบบการเกณฑ์แรงงานไพร่ เพราะในสมัยอยุธยาประชาชนทุกคนจะต้องมี นายหรือมูลนาย ถ้าบุคคลใดไม่มีมูลนายก็จะไม่ได้รับความคุ้มครองทางกฎหมาย ดังในกฎหมาย ลักษณะรับฟ้องระบุว่า

...ราษฎรมาฟ้องร้องด้วยคดีประการใดใด และมีไต่
ตั้งสังกัดมูลนาย อย่าพึงรับไว้บังคับบัญชาเป็นอัน
ขาดทีเดียว ให้ส่งตัวผู้หาสังกัดมูลนายมิได้นั้นแก่
สัสดีเอาเป็นคนหลวง...⁴⁹

มูลนายของไพร่เหล่านี้มีทั้งมูลนายที่เป็นเจ้าและมูลนายที่เป็นขุนนาง ซึ่งทั้งเจ้าและขุนนาง เป็นผู้รับผิดชอบกรม กรมในสมัยอยุธยาแบ่งออกเป็น 2 กรมใหญ่ ๆ คือ กรมของเจ้า และกรมของขุนนาง กรมของเจ้าถือว่าเป็นหน่วยคุมแรงงานคน (Unit of Manpower) ไพร่ที่สังกัดกรมนี้ไม่ต้องทำราชการ แต่ทำงานที่เจ้าได้รับมอบหมายจากพระมหากษัตริย์อีกทีหนึ่ง ส่วนกรมของขุนนาง เป็นทั้งหน่วยงานคุมแรงงานคนและหน่วยปฏิบัติงานในการบริหารประเทศ (Functional Unit) ดังนั้นไพร่จึงแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ⁵⁰

1. ไพร่ที่ไม่ต้องทำราชการ
2. ไพร่ที่ต้องทำราชการ หรือ ไพร่หลวง

1. ไพร่ที่ไม่ต้องทำราชการ ได้แก่ ไพร่ที่อยู่ได้บังคับบัญชาของมูลนายอย่างเต็มที่ประเภทหนึ่ง ได้แก่ ไพร่ที่สังกัดในกรมของเจ้าอีกประเภทหนึ่ง ได้แก่ ไพร่สม ซึ่งได้แก่ชายฉกรรจ์ที่อายุ 18 ปีบริบูรณ์ต้องไปขึ้นทะเบียนกับมูลนายและอยู่รับใช้มูลนายเป็นเวลา 2 ปี แล้วไปขึ้นทะเบียนเป็นไพร่หลวง บุคคลเหล่านี้เรียกว่า ไพร่สม นี่เป็นเพียงทางทฤษฎี ในทางปฏิบัติมีไพร่สมจำนวนไม่น้อยทีเดียวที่อยู่กับนายซึ่งอาจจะเป็นเจ้า หรือขุนนางไปจนกระทั่งตายก็มี เช่น นายอาจจะเป็นผู้มีอำนาจวาสนา ไม่มีผู้ใดกล้าลงทะเบียนไพร่สมนั้นให้เป็นไพร่หลวงเมื่อถึงกำหนดเวลา ไม่มีหลักฐานยืนยันว่า ไพร่ที่อยู่ในกรมของเจ้าจะเรียกว่าไพร่สมทั้งหมด แต่เท่าที่ปรากฏหลักฐานในพระราชกำหนดเก่า เมื่อกล่าวถึงไพร่ของเจ้าทั่ว ๆ ไป จะใช้คำว่า “ข้าหลวง” และเมื่อกล่าวถึงไพร่ของสมเด็จพระมหาอุปราชจะใช้คำว่า “ข้าทูลละออง”

2. ไพร่ที่ต้องทำราชการ หรือไพร่หลวง ได้แก่ ไพร่ของพระมหากษัตริย์ ซึ่งขึ้นทะเบียนกับกรมของทางราชการ อยู่ได้บังคับบัญชาของกรมขุนนาง ไพร่หลวงจะต้องเป็นไพร่สมมาก่อน พออายุ 20 ปีก็จะลงทะเบียนเป็นไพร่หลวงขึ้นกับพระมหากษัตริย์ โดยอยู่ใต้กรมของขุนนางต่าง ๆ และสมุหบัญชีของกรมต่าง ๆ เหล่านี้จะต้องส่งทะเบียนของไพร่หลวง ซึ่งขึ้นกับกรมของตนแก่กรมพระสุรัสวดีอีกทอดหนึ่ง ไพร่หลวงมีหน้าที่จะต้องทำราชการคือ ชายฉกรรจ์ที่มีอายุ 20 ปี - 60 ปี ซึ่งบางที่เรียกว่า เลก หรือ สกรรจ์ ทำราชการคือ ทำงานให้แก่พระมหากษัตริย์เป็นการตอบแทนความคุ้มครองที่ไพร่ได้รับจากพระมหากษัตริย์ เช่นเดียวกับการเสียภาษีของคนในสมัยปัจจุบันนั่นเอง มีหลักฐานในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชว่า ไพร่หลวงต้องมาทำราชการเป็นเวลา 6 เดือนในหนึ่งปี และหลักฐานในสมัยอยุธยาตอนปลายก็บ่งชี้ว่า ไพร่หลวงจะต้องทำราชการโดยมาเข้าเดือน-ออกเดือนเป็นประจำตลอดปี⁵¹ ตลอดระยะเวลาที่ไพร่หลวงมาเข้าเดือนจะต้องเตรียมเสบียงอาหารมาเอง งานที่ไพร่หลวงมาทำราชการยามเข้าเดือนนั้นไม่จำกัดประเภท เช่น การก่อสร้างพระบรมมหาราชวัง การสร้างวัด การขุดคลอง การตามเสด็จไปในที่ต่าง ๆ เช่น ไปล้อมช้าง ตลอดจนการจับโจรผู้ร้าย เป็นต้น

ดังได้กล่าวแล้วข้างต้นว่า การเก็บส่วยสิบเนื่องมาจากการเกณฑ์แรงงานไพร่ กล่าวคือ ไพร่หลวงเป็นชายฉกรรจ์ที่มีอายุตั้งแต่ 20 ปี - 60 ปี มีหน้าที่ “ทำราชการ” ในสมัยอยุธยาตอนต้น ไพร่หลวงคงมีจำนวนไม่มากนัก ต่อมาจำนวนเพิ่มมากขึ้น และเมื่อความจำเป็นในการใช้แรงงานคนน้อยกว่าจำนวนไพร่หลวงที่เพิ่มขึ้น ดังนั้นรัฐบาลจึงอนุญาตให้ไพร่หลวงบางกลุ่มที่มีภูมิลำเนาห่างไกลและการเดินทางมาเข้าเดือนในเมืองหลวงเป็นไปโดยยากลำบาก ไม่ต้องมาเข้าเดือนแต่ต้องหาสิ่งของที่ทางราชการต้องการส่งมาทางเมืองหลวง เพื่อแทนแรงงานของตน ที่สำคัญได้แก่

ตึกและดินประสิว แต่เมื่อเวลามีศึกสงคราม ไพร่หลวงเหล่านี้จะถูกเรียกเข้ารับราชการเช่นเดียวกับไพร่สม และไพร่หลวงอื่น ๆ ไพร่หลวงที่ส่งสิ่งของแทนแรงงานนี้เรียกว่า ไพร่ส่วย

อาจกล่าวได้ว่า จุดมุ่งหมายของการเก็บส่วยก็เพื่ออนุญาตให้ไพร่ที่มีภูมิลำเนาอยู่ไกลไม่ต้องมาเข้าเดือน เพราะรัฐบาลไม่จำเป็นต้องใช้แรงงานมาก และไพร่หลวงเหล่านั้นก็มีภูมิลำเนาอยู่ในถิ่นที่มีสิ่งที่รัฐบาลต้องการ เช่น ไพร่ที่มีภูมิลำเนาอยู่แถบดงพระยาไฟ ก็จะเก็บมูลค้างคาวมาผสมทำเป็นดินประสิวส่งไปเมืองหลวง ไพร่ที่อยู่ทางภาคใต้ก็ส่งตึกเป็นส่วยไปเมืองหลวง⁵²

อย่างไรก็ตามหลักฐานมิได้บ่งบอกแน่ชัดว่า เกิดเมื่อใด มีหลักฐานปรากฏการเก็บส่วยอยู่ในลักษณะกระบดศึก มาตรา 63 กล่าวว่า “...อนึ่ง ปาดงทุ่งว่างร้างเทร หาผู้อยู่ทำมาหากินมิได้ แลผู้ใดชักชวนราษฎรให้เข้าทำมาหากิน เอาส่วยสาอากรขึ้นพระคลัง บำนาญเป็นลหุ”⁵³

7.2.3.2 ประเภทของส่วย

ส่วยในสมัยอยุธยา มีมากมายหลายประเภท ซึ่งประมวลจากเอกสารต่าง ๆ แล้ว มีดังนี้

ส่วยข้าว เป็นส่วยที่รัฐบาลปรารถนามาก พยายามให้ได้มาซึ่งส่วยข้าว แม้จะอยู่ห่างไกลถึงท้องที่ “แห่งราษฎรร้าง” ในขณะที่ออกกฎหมายฉบับนี้ ปรากฏว่าเจ้าเมือง “หาผู้รับแก้ส่วยหลวงมิได้” เจ้าเมืองจึงเอนานนั้นทำเสีย ภายหลังมีผู้มาอ้างสิทธิเป็นลูกหลานของเจ้าของนาคนแก่ ได้มีการพิจารณาสอบสวนแล้วพบว่า เป็นเจ้าของเดิมจริง เจ้าเมืองจึงคืนนาให้ และพระเจ้าอยู่หัวให้เจ้าเมืองเรียกเก็บ “เอาส่วยเข้าพระคลัง”⁵⁴

ส่วยหญ้าช้างศุพสาร ไพร่ที่ส่งส่วยประเภทนี้มีหน้าที่เกี่ยวหญ้าให้ช้างกิน บางแห่งเรียกส่วยตะพุ่นหญ้าช้าง

ส่วยปลา ส่วยชันน้ำมันพราย ส่วยกระดาศ ส่วยขี้ผึ้ง ส่วยรักษาไม้ฤๅษี ส่วยเลี้ยงกระบือ ส่วยซักรถ⁵⁵ ส่วยดอกชมพู⁵⁶ ส่วยตึก ส่วยเงิน ส่วยฝาง ส่วยเบ็ดเสร็จ⁵⁷

นอกจากนี้ ในคำให้การของชาวกรุงเก่าได้บอกประเภทของส่วยไว้อีกหลายชนิด ดังนี้คือ ทองคำ ตะกั่ว รังนก พลอยต่าง ๆ เพชร ทองแดง เหล็ก จันทน์ชะมด เนื้อไม้ กำนาน ศิลปากนก งาช้าง กำมะถัน ดินประสิว ผ้าขาว ผ้าแดง เสื้อต่าง ๆ ไม้แดง ไม้ดำ เสื้อหวาย ไม้และไม้ไผ่ ถ่าน⁵⁸ น้ำมันยาง น้ำมันปลา น้ำผึ้ง น้ำตาล น้ำอ้อย ชัน สีน้ำรักต่าง ๆ ปลาน้ำจืด ปลาน้ำเค็ม สำหรับส่วย 10 ชนิดหลังนี้ ตามหลักฐานของคำให้การชาวกรุงเก่าบอกว่า รัฐบาลอนุญาตให้ไพร่เสียเงินแทนได้ ปีหนึ่งเป็นเงินคนละ 4 บาท⁵⁹

ข้อสังเกต ช่วยประเภทหญ้าข้างสุพรรณ ช่วยรักษาไม้ฤๅษี ช่วยเลี้ยงกระบือ และช่วย ชักรถนั้น ผู้เขียนสันนิษฐานว่า คงเป็นไพร่ที่ทำหน้าที่ดังกล่าวโดยเฉพาะ ครั้นเมื่อไม่ต้องการมาทำ ราชการก็สามารถส่งเงินแทนแรงงานได้

7.2.3.3 วิธีเก็บส่วยและมาตรการในการเก็บส่วย

วิธีเก็บส่วยคงเก็บเป็นรายปีเพราะในพระราชกำหนดเก่าว.ศ. 2287 ระบุไว้ว่า “...เสียส่วยใน อัตรานอกอัตรา แต่ละปีเป็นอันมาก...”⁶⁰

การเก็บส่วยขึ้นอยู่กับความอุดมสมบูรณ์ของท้องที่นั้น ๆ เช่น ส่วยดินประสิวกก็เรียกเก็บจาก ไพร่ที่อาศัยอยู่แถบนครราชสีมา ซึ่งมีมูลค้างควาเป็นอันมาก หรือส่วยตีบุกก็เรียกเก็บจากไพร่ ที่อยู่ภูเก็ด ซึ่งอุดมไปด้วยตีบุก ดังนี้เป็นต้น ตามหลักฐานของลาโลแบร์พบว่า ไพร่สามารถส่งเงิน ไม่ต้องเป็นสิ่งของมาแทนแรงงานของตนได้ก่อนสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ โดยคิดเป็นเงินเดือน ละ 1 บาท ในปีหนึ่งไพร่หลวงที่ไม่ต้องการมาเข้าเดือนก็ต้องเสียเงิน 6 บาท แต่ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ ได้เพิ่มขึ้นเป็นเดือนละ 2 บาท ดังนั้นไพร่หลวงสมัยนี้ต้องจ่ายเงินปีละ 12 บาท จึงจะได้ไม่ต้องมาเข้าเดือน ทำให้คนที่พอมืออันจะกินยอมเสียเงินแทนการเข้าเดือน ทำให้จำนวน ไพร่หลวงลดลง

ครั้นมาถึงหลักฐานในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ มีการระบุนิคมของส่วยและจำนวนเงิน ที่ทดแทนลงไปด้วย โดยเปรียบเทียบความสำคัญของประเภทของส่วย ถ้าเป็นส่วยตีบุกก็ต้องเสีย เงินในอัตรากว่าส่วยประเภทฝาง ซึ่งได้กำหนดไว้ดังนี้คือ ถ้าส่งตีบุกไม่ได้ให้ส่งเงิน 10 บาท ส่วยตะพุ่นหญ้า ถ้ามิได้เกี่ยวหญ้าให้ช้าง ต้องเสียเงินค่าหญ้า 9 บาท ส่วยฝาง ถ้ามิได้เอาฝาง มาเสียส่วย ต้องเสียเงินแทน 7 บาท ดังนี้เป็นต้น⁶¹

การเก็บส่วยในสมัยอยุธยาพอจะจำแนกออกเป็นลักษณะต่าง ๆ ได้ดังนี้คือ ประการแรก ให้ มีการเก็บแบบบริสุทธียุติธรรม มิให้ราษฎรได้รับความเดือดร้อน ประการที่สอง ป้องกันอย่างเข้มงวด เพื่อมิให้ส่วยรั่วไหลไปได้ ประการที่สาม ส่งเสริมให้มีการเก็บส่วยเข้าท้องพระคลังให้ มากที่สุด ประการที่สี่ ส่งเสริมให้มีการพิจารณาหาผู้คดโกงส่วย และประการสุดท้าย ยามสงคราม มีการ ลดหย่อนการเก็บส่วยแล้วแต่กรณี

ประการแรก ให้มีการเก็บแบบบริสุทธียุติธรรม หมายความว่าเจ้าหน้าที่คนใดก็ดี เมื่อได้รับ การแต่งตั้งจากพระเจ้าอยู่หัว ให้ไปเก็บส่วยแล้ว จะต้องเก็บตามธรรมเนียม พิกัดอัตรากำหนดไว้ จะเก็บสูงกว่าอัตรากำหนดมิได้ มิฉะนั้นจะถูกลงอาญารุนแรงมาก คือโทษ 6 สถาน ๆ หนึ่ง

ได้แก่ ให้ประจานแล้วเอาตัวออกจากราชการ สถานะที่ 2 ให้จองจำไว้เดือนหนึ่งแล้วเอาตัวลงหย้าข้าง สถานะที่ 3 ให้ปรับสี่เท่า สถานะที่ 4 ให้ปรับสองเท่า สถานะที่ 5 ให้ปรับหนึ่งเท่า และสถานะที่ 6 ให้ภาคทัณฑ์ไว้⁶²

นอกจากนี้ยังมีตัวบทกฎหมายลงโทษแก่ผู้ที่รังวัดนาพลากรที่ไม่ตรงกับความเป็นจริง เพื่อเบียดบังส่วยไว้ นั่นด้วย ผู้ที่ประพฤติดังกล่าว ถูกลงโทษ 6 สถานะเช่นกัน⁶³

ประการที่สอง การเก็บส่วยอย่างเข้มงวด เพื่อป้องกันมิให้การเก็บส่วยรั่วไหลไปได้ การป้องกันส่วยรั่วไหล เป็นเรื่องที่พระมหากษัตริย์อยุธยาให้ความสำคัญไม่น้อยทีเดียว เพราะพบหลักฐานเป็นอันมากที่แสดง เจตน์จำนงของผู้ปกครองในเรื่องนี้ และมีบทลงโทษผู้กระทำการดังกล่าวอย่างรุนแรงถึงชีวิตก็มี มาตรการที่แสดงถึงการป้องกันการรั่วไหล ได้แก่ กฎหมายอาญาหลวงที่บอกรายละเอียดถึงหนทางที่จะรั่วไหลไว้ คือ ใครก็ตามที่ “...หนุณบัญญัติจำนวน...ตัดจำนวนข้าวก็ดี...เปลี่ยนสัดเป็นทะนานก็ดี ลดโฉนดภูตบาญชีก็ดี เอาเงินเองแลเอาเงินราษฎรซื้อข้าวว่าเป็นของหลวงก็ดี เอาเงินหลวงซื้อข้าวขายเองก็ดี...” คนเหล่านี้ถูกลงโทษ 6 สถานะ ถ้าพระเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้เพียงตี ก็ให้เอาทรัพย์ที่ฉ้อโกงไปนั้นแขวนคอประจาน 3 วัน และให้ปรับเป็น 4 เท่า⁶⁴

นอกจากนี้ยังมีกฎหมายที่ออกมาเพื่อป้องกันการรั่วไหลอีก เช่น ส่วยที่จะเข้าพระคลังหลวงใครบังอาจเบียดบัง และเอาไปซื้อขาย มิให้พระเจ้าอยู่หัวทราบบัญญัติฎีกา และถ้ามีใครรู้เห็นเป็นใจด้วยกันไม่เพ็ดทูลให้ทรงทราบ ถูกลงโทษ 6 สถานะเช่นกัน ซึ่งค่อนข้างจะรุนแรงกล่าวคือ⁶⁵

1. พันคอแล้วริบเรือน
2. จำใส่ตรูไว้ริบราชบาทแล้วเอาตัวลงหย้าข้าง
3. เขียนด้วยลวดหนัง 50 ที
4. จำไว้หนึ่งเดือน แล้วถอดลงเป็นไพร่
5. ปรับ 4 เท่า
6. ปรับ 2 เท่า

แต่กฎหมายที่รุนแรงที่สุดในกรณีการป้องกันการรั่วไหลก็คือ กรณี “ชาวพระคลังผู้ทำส่วยสาอากร” ลักขโมยพระราชทรัพย์ไปยังต่างประเทศมีโทษถึงตาย และยังส่งผลสะท้อนไปยังบิดามารดา ญาติพี่น้องอีกด้วย กล่าวคือ ถ้าพ่อแม่พี่น้องญาติร่วมคิดส่งไป หรือรู้เห็นเป็นใจ บรรดาบุคคลเหล่านี้ก็ถูกลงโทษด้วย คือจะต้องหาทรัพย์มาชดใช้พระเจ้าอยู่หัวให้ได้⁶⁶

การป้องกันมิให้ส่วยรั่วไหล ยังมีการติดตามเก็บเอาส่วยที่ถูกคดโกงไปจากบุตร ภรรยา และญาติพี่น้องอีกด้วย กล่าวคือ ในกรณีที่เจ้าหน้าที่ผู้เก็บส่วยเบียดบังไว้ พิจารณาได้มาไม่ครบ ก็ยอมติดคุกบางที่ตายเสียก่อนก็มี ก็ไปเร่งรัดเก็บเอากับบุตรภรรยา แต่ถ้าเกิดขัดสนก็เร่งรัดเอากับญาติพี่น้องให้ช่วยใช้เงินแทน ครั้นถึงสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรงเห็นว่าการปฏิบัติดังกล่าวนั้น คือ การให้ญาติพี่น้องช่วยชดใช้หนี้ สร้างความเดือดร้อนนัก จึงทรงเปลี่ยนแปลงการติดตามเก็บส่วยเสียใหม่โดยผ่อนผันให้เร่งรัดเอาจากภรรยาและบุตรให้ได้ ถ้าบุตรและภรรยาขัดสนก็ให้เอาเงินนั้นแบ่งออกเป็นสองส่วนยกไว้ผู้ตาย ผู้หนึ่งส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งให้บุตรภรรยา ญาติพี่น้องช่วยชดใช้ตามความสนิทและห่างตามบทพระอายุการ⁶⁷

ประการที่สาม ส่งเสริมให้มีการเก็บส่วยเข้าท้องพระคลังให้มากที่สุด จะเห็นได้จากการให้รางวัลอยู่เสมอแก่ผู้ที่ “ชักชวนราษฎรให้เข้ามาทำมาหากิน (ในป่าดงทุ่งว่าง) เอาส่วยสาอากรขึ้นพระคลัง”⁶⁸ หรือ “ผู้ใดไปเรียก (ส่วยสาอากร) มิได้ขาดจากจำนวน ภัทยาเป็นมุกุ”⁶⁹

ประการที่สี่ ส่งเสริมให้มีการพิจารณาหาผู้คดโกงส่วย กล่าวคือพระเจ้าอยู่หัวประทับพระราชวังแล้วแต่ผู้ที่ทำหน้าที่ดังกล่าวนี้ เช่น ผู้เบียดบังส่วยสาอากรจำนวนมากว่าน้อย “...แลผู้ใดพิจารณาเอาพระราชทรัพย์ขึ้นคงจำนวนบ้านานเป็นลหุ”⁷⁰ และกรณี “เจ้าพนักงานตั้งลดปลดทอนมากกว่าน้อย ยาวว่าสั้น ใหญ่ว่าน้อย ถ้าผู้ใดพิจารณาได้บ้านานเป็นลหุ”⁷¹

ประการที่ห้า การเก็บส่วยในยามสงคราม ในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช มีการทำสงครามใหญ่กับพม่า เพื่อกู้เอกราช การสงครามครั้งนั้นมีขุนหมื่นนายอากรบ้าง นายภาษีบ้าง และนายหมวด ข้าส่วย ที่ยังติดค้างส่วย รบพุ่ง ล้มตายเป็นอันมาก พระองค์ได้ละเว้นเสียมิเก็บส่วยไม่ว่าจะเป็นหนี้ติดค้างอยู่เล็กน้อยเพียงใด บุตรภรรยาก็ไม่ต้องมาชดใช้แทน⁷²

ประการที่หก ให้งดเก็บส่วยสาอากรตอนเปลี่ยนแผ่นดิน⁷³ เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี มีประเพณีอย่างหนึ่งซึ่งเป็นที่ชื่นชมยินดีของพสกนิกรทั่วหน้า คือประเพณีงดเก็บส่วยสาอากรจากราษฎรในตอนที่มีการผลัดเปลี่ยนรัชกาล เพื่อจงใจราษฎรให้นิยมรักใคร่พระเจ้าแผ่นดินองค์ใหม่ อย่างเมื่อครั้งสมเด็จพระนารายณ์ฯ ขึ้นครองราชสมบัติ ทางราชการก็ประกาศงดเก็บส่วยสาอากรเป็นเวลาตั้ง 3 ปี เมื่อครั้งเจ้าฟ้าเอกทัศได้ราชสมบัติในพ.ศ. 2301 ก็ “ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้ยกเลิกภาษีอากรต่าง ๆ ภายใน 3 ปี” เชื่อได้ว่าประเพณีงดเก็บส่วยสาอากรเป็นเวลา 3 ปีนี้ พระเจ้าแผ่นดินสมัยอยุธยา นับแต่สมเด็จพระนารายณ์ฯ ลงมา ต่างก็ยึดถือเป็นแบบแผนอย่างเคร่งครัด

7.2.4 ค่าฤชา

ค่าฤชา (ที่ได้เป็นของหลวง) นั้น คือ เงินพินัยเบี้ยปรับคู่ความ และทรัพย์สินสมบัติซึ่งริบจากผู้มีความผิด⁷⁴ ซึ่งค่าฤชานี้รวมถึงค่าธรรมเนียมสำหรับค่าประทับตราแสดงกรรมสิทธิ์ ซึ่งศาลจะเป็นผู้ออกให้ เพื่อป้องกันการโต้แย้งในสิทธิเหนือที่ดินที่เพาะปลูกแล้ว ถ้ามีการโต้แย้งเกี่ยวกับเรื่องเงิน และศาลได้ทำการตัดสินแล้ว ฝ่ายผู้แพ้จะต้องเสียเงินให้แก่ฝ่ายชนะ และรัฐบาลก็จะเก็บไว้เป็นค่าฤชาเสียครึ่งหนึ่งซึ่งในกรณีเช่นนี้เรียกว่า เงินพินัย ค่าธรรมเนียมศาลอื่น ๆ ก็นับว่าเป็นรายได้จากการศาลเช่นกัน เช่นเดียวกับการริบทรัพย์สินของฝ่ายจำเลย ในเขตหัวเมือง ข้าหลวงได้รับอนุญาตให้เก็บผลประโยชน์จากการริบทรัพย์สินทางกฎหมายได้เพียงร้อยละ 10 ของค่าปรับเท่านั้น ส่วนที่เหลือจะส่งเข้าท้องพระคลังหลวง⁷⁵

7.2.5 เครื่องราชบรรณาการ⁷⁶

บรรดาหัวเมืองประเทศราชลาวทางเหนือและรัฐมลายูแถบคาบสมุทรมุขใต้ส่งเครื่องราชบรรณาการให้แก่ไทยตามระยะเวลาที่กำหนดไว้เสมอ จนกระทั่งดินแดนเหล่านี้เป็นอิสระจากไทยหรือไม่ก็กลายเป็นดินแดนส่วนหนึ่งของอาณาจักรไทยไปในระหว่างรัชกาลที่ 5 เครื่องราชบรรณาการนั้นเป็นของที่ระลึกสำคัญที่เป็นรายได้ในสมัยก่อน อย่างไรก็ตามจากหลักฐาน (กฎหมายเคียรบาล) ได้กล่าวไว้ว่า บรรณาการเป็นสัญลักษณ์สภาพการเป็นเมืองขึ้นมากกว่าจะเป็นรายได้ทางเศรษฐกิจของรัฐบาล ประเทศราชจะต้องส่งเครื่องราชบรรณาการเป็นปกติสามปีต่อครั้ง ในพระไอยการลักษณะกระบดศึก มาตราที่ 9 ได้ระบุการลงโทษถึงตายแก่ขุนนางซึ่งได้รับมอบหมายให้นำเครื่องราชบรรณาการมาถวายเมืองหลวง แต่ไม่ได้นำมาตามหน้าที่

7.2.6 รายรับจอร์

ขุนนางและข้าราชการมักจะทูลเกล้าฯ ถวายของขวัญแด่พระมหากษัตริย์บ่อย ๆ หลักฐานของลาภูแบร์ระบุไว้ว่า หลังจากขุนนางและข้าหลวงถึงแก่อนิจกรรมแล้วจะต้องถวายทรัพย์สินมรดกของตนคืนให้กับพระมหากษัตริย์ พระมหากษัตริย์ยังทรงได้รับเงินชดเชยพิเศษในบางโอกาสด้วย ตัวอย่างเช่นทรงเรียกเก็บเงินจากข้าหลวงหัวเมือง เมื่อจะจัดการส่งคณะทูต หรือทรงได้จากประชาชนเพื่อใช้ในการสร้างป้อมและงานสาธารณะอื่น ๆ ซึ่งไม่สามารถจ่ายเงินจากงบรายได้ธรรมดา การชดเชยพิเศษเช่นนี้เป็นที่รู้จักกันดีในอินเดียสมัยโบราณ การริบทรัพย์สินของขุนนางและของครอบครัวขุนนาง ซึ่งมักครั้งร้ายขึ้นมาได้จากการกดขี่ประชาชนนั้น ถือว่าเป็นแหล่งรายได้อย่างหนึ่งเหมือนกัน นอกจากนั้นทรัพย์สินของผู้ตายที่ไม่ได้ทำพินัยกรรมไว้ก็จะตกเป็นของพระมหากษัตริย์ และทรัพย์สินหนึ่งในสี่ของเสนาบดีหรือมนตรีที่ถึงแก่อนิจกรรมก็ตกเป็น

ของพระมหากษัตริย์เช่นเดียวกัน ทั้งนี้เพราะถือว่าทั้งเสนาบดีและมนตรีอาจได้ทรัพย์สินเหล่านี้มาโดยไม่ถูกต้องนัก⁷⁷

7.2.7 ผลกำไรจากการค้าสำเภา

การค้าสำเภาในสมัยอยุธยาถือว่าเป็นผลกำไรหรือให้ผลประโยชน์มากที่สุด เมื่อเทียบกับแหล่งรายได้อื่น ๆ ทั้งนี้เพราะมีข้อได้เปรียบหลายประการในการดำเนินนโยบายการค้า ได้แก่

ประการแรก เนื่องมาจากระบบผูกขาดโดยพระคลังสินค้า ที่พระคลังสินค้าเป็นผู้กำหนดราคาสินค้าเสียเอง ไม่ว่าจะเป็นสินค้าของชาวต่างประเทศที่บรรทุกเรือมาขายหรือสินค้าพื้นเมืองที่พ่อค้าต่างชาติต้องการ ในระยะแรก ๆ ก็เลือกกำหนดราคาสินค้าบางประเภท ที่เรียกว่าเป็นสินค้าต้องห้าม แต่ต่อมาในระยะหลังได้ขยายประเภทของสินค้าออกไปมากขึ้น

ในเบื้องต้นสินค้าประเภทขาเข้าได้แก่ เครื่องศาสตราวุธ ดินดำ กำมะถัน ส่วนประเภทขาออกได้แก่ สินค้าพื้นเมืองที่มีน้อยและหายาก เช่น ดีบุก เป็นต้น สินค้าเหล่านี้รัฐบาลห้ามมิให้ซื้อขายกันในท้องตลาด ใครมีสินค้าเหล่านี้ ถ้าจะขายให้อามาขายต่อพระคลัง ใครจะซื้อก็ให้มาซื้อที่พระคลัง และพระคลังก็กำหนดราคาเอง ต่อมาถึงสมัยพระเจ้าปราสาททอง (ระหว่างพ.ศ. 2173 - 2198) ก็คิดจะหาผลประโยชน์แผ่นดินเพิ่มขึ้น จึงได้ตั้งพิกัดสินค้าต้องห้ามให้มากยิ่งขึ้นกว่าเดิม คือส่วนสินค้าที่เข้ามาจากต่างประเทศ นอกจากเครื่องศาสตราวุธแล้วก็ได้กำหนดให้ผ้าเป็นสินค้าต้องห้ามอีกอย่างหนึ่ง หมายความว่าพ่อค้าต่างชาติผู้ใดบรรทุกผ้าเข้ามาขายต้องให้รัฐบาลรับซื้อเข้าพระคลัง แล้วจำหน่ายไปตามตลาดทั้งในกรุงและหัวเมือง ส่วนสินค้าขาออกนั้นได้กำหนด ดินประสิว ตะกั่ว ผาง หมากสง เนื้อไม้ หนังสัตว์ ช้างและงาช้างเพิ่มเติมขึ้น จึงทำให้พระคลังได้กำไรเป็นอันมาก⁷⁸

หลักฐานของลาลูแบร์ได้ยืนยันวิธีการดังกล่าวนี้ไว้ว่า

*ธรรมดาการค้าขายนั้นย่อมต้องการเสรีภาพที่แน่ชัด
ไม่มีใครตกลงใจ ไปสู่กรุงสยามเพื่อขายสินค้าที่ตนนำ
เข้าไปให้แก่พระมหากษัตริย์ด้วยความจำเป็นจำใจ
แล้วและซื้อสินค้าที่ตนต้องการ ได้จากพระองค์ท่าน
เพียงเจ้าเดียวเท่านั้น แม้ว่าสินค้านั้นจะมีได้ทำขึ้น
ในราชอาณาจักรเองก็ตาม ยิ่งกว่านั้นยามเมื่อมี
เรือกำปั่นต่างประเทศ ไปถึงกรุงสยามพร้อมหลายลำ
ด้วยกันแล้ว ก็ไม่อนุญาตให้ทำการซื้อขายกันเอง*

ระหว่างลำต่อลำ หรือขายให้แก่ชาวเมืองไม่เลือกกว่าจะเป็นคนพื้นเมืองหรือคนต่างด้าว จนกว่าพระมหากษัตริย์ซึ่งทรงอ้างบุริมสิทธิอันควรแก่พระราชอิสริยยศกิติ์ทรงกว้านซื้อเอาสินค้าที่ดีที่สุดในระยะวางเรือไปหมดตามสนนราคาทีโปรดกำหนดพระราชทานไปแล้วเพื่อทรงนำเอาไปขายต่อไปด้วยราคาที่ทรงกำหนดขึ้นตามพระราชอัชฌาศัย ด้วยว่าในฤดูกาลที่เรือกำปั่นจะต้องเร่งออกจากท่าบีบบังคับเข้ามานั้น พ่อค้าย่อมพอใจที่จะยอมขายขาดทุนมาก ๆ และซื้อสินค้าขึ้นระวางใหม่ ในราคาแพงลิบลิ่ว ตักว่าจะจะรออยู่ในกรุงสยามจนกว่าจะถึงฤดูกาลที่จะออกเรือได้ในปีหน้า โดยปราศจากความหวังว่า ตนจะทำการค้าขายได้ดีไปกว่านี้⁷⁹

ประการที่สอง สืบเนื่องมาจากข้อได้เปรียบในการชำระค่าสินค้าแซรแวงสได้บันทึกไว้ถึงผลกำไรที่ได้มาจากวิธีการชำระค่าสินค้าในสมัยนั้นว่า

...แต่สิ่งที่อำนวยความสะดวก สมบูรณ์ให้เป็นประการที่สำคัญคือ พระองค์ (สมเด็จพระนารายณ์ฯ) ไม่เคยทรงชำระมูลค่าทองคำ เงินและเครื่องเพชรนิลจินดา ที่พวกพ่อค้าชาวต่างประเทศนำมาขายให้แก่พระองค์เป็นเงินตราเลย นอกจากจะทรงให้แลกเปลี่ยนกับงาช้าง ดินประสิว ดีบุกและผ้าลาย จากหัวเมืองตามชายฝั่งโคโรมันเดลและอีกหลายสิ่งที่มีต้นกำเนิดในประเทศสยาม⁸⁰

ประการที่สาม ในการแต่งสำเภอกออกไปค้ากับต่างประเทศ รัฐบาลไทยแทบจะไม่ต้องลงทุนรอนมากมายนัก ทั้งนี้เพราะสินค้าที่นำออกไปขายเหล่านั้น ส่วนใหญ่เป็นส่วยที่ได้มาจากไพร่ที่ไม่ต้องมาทำราชการ และเหลือใช้จากราชการแล้วได้เก็บสะสมไว้ที่พระคลังสินค้า ส่วยที่นำไปเป็นสินค้าขาออกเห็นจะได้แก่ส่วยดีบุก ส่วยฝาง ตะกั่ว เนื้อไม้ งาช้าง เป็นต้น

ประการที่สี่ ผลกำไรที่ได้จากการเป็นพ่อค้าคนกลางกล่าวคือ รัฐบาลเป็นพ่อค้าคนกลางที่นำสินค้าจากเมืองจีนและญี่ปุ่นมาขายให้ชาวต่างประเทศตะวันตกอีกต่อหนึ่ง เพราะจีนกับญี่ปุ่นไม่

ยอมติดต่อดำขายกับฝรั่งตะวันตกจากการเป็นพ่อค้าคนกลางนี้เองนำรายได้จำนวนมหาศาลมาสู่
รัฐบาล เช่น ทองแดงจากญี่ปุ่น ยุทธยาธิบดีมาหีบละ 15 เหรียญ ขายให้แก่ฝรั่งตะวันตกหีบละ 20
เหรียญ ใหม้ดิบจากเมืองน้ำเกี๋ยราคา 100 เหรียญ แต่ราคาในยุทธยาธิบดีถึง 300 เหรียญ เป็นต้น⁸¹

จากข้อได้เปรียบในทางการค้าทั้ง 4 ประการดังกล่าว จึงเป็นผลให้ยุทธยามีกำไรอย่าง
มหาศาล ถึงขนาดชาวต่างชาติได้บันทึกถึงความมั่งคั่งของพระคลังในขณะนั้นว่า

...น้อยนักที่จะมีพระมหากษัตริย์ทางภาคบูรพทิศ
พระองค์ใด ซึ่งครองราชย์อยู่ในปัจจุบันนี้ที่จะทรง
สมบูรณด้วยพระราชทรัพย์เทียบเท่าพระเจ้ากรุง-
สยาม ไม่เพียงแต่พระองค์จะทรงครอบครองทรัพย์
สิน ส่วนพระมหากษัตริย์ที่ตกทอดมาทุกชั้น
พระราชวงศ์เท่านั้น หรือลึกลับหนึ่งว่า ที่ได้สะสม
มาเป็นเวลาร่วม 200 ปี โดยที่ไม่มีข้าศึกมาปล้น
พระบรมมหาราชวัง แล้วยังพระราชทรัพย์ที่ได้
ทรงสะสมไว้ นับแต่ได้เสด็จขึ้นเถลิงถวัลย์ราชสมบัติ
เป็นต้นมาอีกด้วย...⁸²

และอีกตอนหนึ่งว่า

...พระมหากษัตริย์มีพระราชทรัพย์อยู่ 8 หรือ 10
ห้องพระคลัง ที่มีทรัพย์สินอันล้ำค่ายิ่งกว่าห้อง
พระคลังอื่น ๆ ในห้องหรือห้องพระคลังแห่งหนึ่งมี
ไทเป็นอันมากตั้งเรียงสลับซับซ้อนอยู่จนถึงหลังคา
เต็มไปด้วยเงินเหรียญบาทและทองคำแท่ง ส่วนใหญ่
เป็นนาก (Tambac) อันเป็นส่วนผสมของโลหะหลาย
ชนิดกลึงให้บริสุทธิ์ขึ้น ซึ่งในประเทศสยามถือกันว่า
มีค่ากว่าทองคำเสียอีก แม้จะไม่สุกใสเท่าก็ตาม...
...ห้องพระคลังอีกแห่งหนึ่งเต็มไปด้วย
ด้วยดาบญี่ปุ่น ดีด้วยเหล็กเนื้อดี อาจฟันแทงเหล็ก
ให้ขาดสะบั้นได้โดยง่ายคาย แล้วยังไม้กฤษณา กะลำพัก
ชะมดเขียง และเครื่องกระเบื้องชุดลายครามจากเมืองจีน
เป็นอันมาก กับผ้าแพรพรรณอย่างดีทำในชมพูทวีป

และในยุโรปและเครื่องกระเบื้องเคลือบชนิดบางกลางชนิด
 ซึ่งเมื่อใส่ยาพิษลงไปแล้วก็จะแตกทันที สรุปลแล้ว
 เราไม่อาจที่จะบอกได้ถูกต้องว่า มีสิ่งอันล้ำค่าหาได้
 ยากและน่าเห็นน่าชมเชยมากมายสักเท่าไรในท้อง
 พระคลังอื่น ๆ อีก⁸³

7.3 การทุจริต และ บทลงโทษ

7.3.1 การทุจริต

ประวัติศาสตร์อยุธยาได้ระบุไว้ชัดเจนว่า ก่อนสมัยพระเจ้าบรมโกศ และในสมัยของ
 พระองค์ภาชีอากรรั่วไหลมาก กล่าวคือเจ้าหน้าที่ทำภาษี ซึ่งได้แก่ “นายระวางนายอากรนายขนอน
 กำหนดตลาดเสนาที่กำหนด” มักเบียดบังและฉ้อราษฎ์บังหลวงอยู่เสมอ ครั้นตระลาการสอบสวน
 ก็ไม่ค่อยได้ผล เพราะบางที่ได้ครบก็มี บางที่เป็นคนจนเอาไม่ได้ก็ถูกเวนจำก็มี บางที่ถึงแก่กรรม
 ก็มี เมื่อไม่ได้เงินเต็มทีตระลาการก็สืบเอาจากบุตรภรรยา ถ้าไม่ได้ก็สืบต่อไปยังพี่น้อง ให้ใช้เงิน
 แทน ทำให้เกิดความเดือดร้อนเสมอมา ซึ่งถือเป็นการปฏิบัติเป็นธรรมเนียมตามกฎหมายเสมอมา
 หมายความว่า ทั้งบุตร ภรรยา และญาติพี่น้องก็ต้องรับผิดชอบ ต่อการฉ้อราษฎ์บังหลวง
 ดังกล่าวด้วย⁸⁴

ดังนั้นการทุจริตในรูปแบบต่าง ๆ เป็นเหตุให้รัฐบาลไม่ได้รับผลประโยชน์เต็มเม็ดเต็ม-
 หน่วย ซึ่งอาจประมวลได้จากการทุจริตของบุคคลหลายฝ่าย ฝ่ายแรกได้แก่เจ้าพนักงานของรัฐ
 ฝ่ายประชาชน ความบกพร่องของกฎหมายและอื่น ๆ

การทุจริตของเจ้าพนักงานมีหลักฐานระบุไว้มากมาย เช่น เรียกเก็บเอา “ส่วยสาอากร
 ไร่นา สมภักษร หัวป่าค่าที่เชิงเรือน น้ำสะพาน ตลาด ขนอน เกินพิกัดอัตรา”⁸⁵ “ตัดจำนวนเรียก
 เบี้ย พิกัด ลดผลไม้” “ลดโฉนด” “ลดพรรณพฤกษ์” “ตั้งพิกัดเอง”

สำหรับเจ้าพนักงานฝ่าย “เกษตราธิบดี รวมทั้ง พัน ร้อย
 หมื่น
 แสน } นา และกำหนดนา

ก็กระทำทุจริตในลักษณะดังนี้ คือ “ลบบัญชีคน” “ตัดจำนวนข้าว” “เปลี่ยนสัดเป็นทะนาน”
 “ลดโฉนดลดบัญชี” “เอาเงินหลวงซื้อข้าวขายเอง” กรณีเจ้าพนักงาน “เสมียนถือบัญชี” ส่วนมาก

จะลดจำนวนนาไม่ตรงกับความจริง ความจริงมีมากแต่จดว่าน้อย “บังนานั้นไว้” “บังที่ส่วยสัจ” พบว่ามีการ “บังนาพลากอสมภักษรไว้” ถูกลงโทษ⁸⁶

ส่วนเจ้าพนักงานชาวพระคลังก็มีหลักฐานก่อทุจริตคือ “ชาวพระคลังผู้ทำส่วยสาอากรลักพาเอาพระราชทรัพย์หนีไปประเทศเมืองอื่น”⁸⁷

การทุจริตของฝ่ายราษฎรก็มีหลักฐานระบุไว้ว่า มีการลักลอบ “โกนสร้าง เลิกรั้งที่ไร่นา” โดยไม่บอกแก่เสนานายรวาง นายอากร ทำให้ไม่สามารถเก็บอากรได้ จะต้องลงโทษถึง 6 สถาน ถ้าไม่ฆ่าก็ตี แล้วให้อากรซึ่งบังไว้ แขนงคอประจาน 3 วัน แล้วให้ปรับเป็น 4 เทา⁸⁸

การทุจริตประเภทอื่นๆ อีก ได้แก่ มีคนปลอมไปเป็นเจ้าพนักงานเก็บจังกอบ ดังมีหลักฐานว่า ไอ้นิลเพชร ไอ้แก้ว ไอ้เสมอใจ ไอ้สุก 4 คนสังกัดหมื่นสมเด็จ และไอ้ไกร ไอ้ตรีสังกัดหมื่นราชพิทักษ์เอากระเช้าเหล็กปลอมไปเก็บจังกอบจากราษฎร นอกจากนี้ก็มีเรื่องจะไปตั้งบ่อนเบี้ยในบริเวณที่เก็บอากรสวนได้มาก จะทำให้รัฐเสียผลประโยชน์ไปเป็นเหตุการณ์ในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ที่ขุนทิพหมื่นรุทอักษรรอตั้งบ่อนเบี้ย ณ แขวงเมืองราชบุรี สมุทรสงคราม และสมุทรปราการ ซึ่งใกล้กับสวนบางช้างที่เป็นอากรสวนขึ้นพระคลังหลวงเป็นอันมาก ขุนทิพหมื่นรุทอักษรรจึงถูกลงโทษเขียนด้วยหวาย ธิราชบาท เอาบุตรภรรยาเป็นโทษ เพื่อมิให้อาเยี่ยงอย่างต่อไป⁸⁹

ประการสุดท้ายก็คือ ความบกพร่องของกฎหมาย เป็นเหตุให้รัฐเสียผลประโยชน์ไป ข้อนี้ตั้งข้อสังเกตได้จากเดิมการเก็บอากรไม่ว่าจะเป็น “อากรสวน ไร่นา สมภักษร หัวป่า ค่าที่เชิงเรือน น้ำละหาร ตลาด ขนอน สาระพะอันยะมานี้ทั้งปวง” นั้น เป็นการเก็บแบบมิได้ระบุไว้ว่า แต่ละคนจะต้องเสียเท่าใด ไว้เป็นลายลักษณ์อักษร เพียงเสียตามพิกัตที่ว่า ผู้ใด (กรณีอากรค่านา) ทำนามากน้อยเพียงใดและทำมาที่ปีแล้วที่ระบุไว้ในโฉนดเท่านั้น และตามกฎหมายที่ได้ยกเว้นไว้ว่าทำมาแล้วเจ้าหน้าที่ก็ไปเรียกเก็บเอาใหม่ก็ปีจึงยกอากรให้เท่าใด

ฉะนั้นจึงย่อมเกิดปัญหาขึ้นได้ กล่าวคือ ผู้ที่จะทำสวนทำนาแห่งใหม่ ก็มีได้แจ้งให้เจ้าพนักงานทราบ จึงไม่รู้ว่าทำมาแล้วก็ปีพอเรียกเก็บค่านาจึงเกิดทะเลาะวิวาทกัน บางคนก็อ้างว่าเพิ่งจะทำนาได้ปีหนึ่งหรือสองปี เป็นเหตุให้เกิดคดีความกัน⁹⁰ นอกจากนี้การที่มีได้ระบุจำนวนอากรไว้ในโฉนดแต่เดิมนั้นก็ทำให้เกิดวิวาทกันไม่ว่าจะเป็นอากรค่านา อากรสวน อากรค่าน้ำ อากรขนอน อากรตลาด ฉะนั้นสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ (พ.ศ. 2263) จึงโปรดให้เจ้าหน้าที่ซึ่งได้แก่ “ขุนหมื่นนายระวาง และขุนหมื่นนายอากรพันนายกำนันพันที่” ที่ทำหน้าที่เรียกส่วยสาอากรนั้น

“ให้มีจำนวนอาหารสวนแลไร่เนาอาหาร สมภักษร หัวป่า ค่าที่ เจริงเรือ่น น้ำละหาร ตลาคด ขนออน สมภักษร และเรือ่นเงินจงทุกใบโณนฏ”⁹¹

7.3.2 การลงโทษ

บทลงโทษแก่ผู้กระทำทุจริตมีมากมายหลายวิธี ซึ่งได้รวบรวมไว้ดังนี้

1. ผู้ใดบังอาจเบียดบัง ช้าง ม้า ข้าคน เงินทอง ส่วยสาอากร ทั้งผู้กระทำและผู้รู้เห็นเป็นใจ ถูกจับได้ ถูกลงโทษ 6 สถานคือ

ให้พันคอริบเรือ่น

ให้จำใส่ตรู ไว้ริบราชบาทแล้วเอาตัวลงหญ้าข้าง

ให้เขียนด้วยลวดหน่ง 50 ที

ให้จำไว้เดือนหน่ง แล้วเอาตัวถอดลงเป็นไพร่

ให้ปรับ 4 เท่า

ให้ปรับ 2 เท่า⁹²

2. ผู้ใดก็ตามที่พระเจ้าอยู่หัวแต่งตั้งให้เป็น “ขุนมนุนายเป็นหมื่นหัวพันขึ้นถึงราชินิกุน ขุนผู้ใหญ่ เป็นนายบ้านนายอำเภอให้กินเมืองเป็นสามันตราชอันอุดมด้วยบุญแลยศศักดิ์สมบัติ” รับสั่งประการใดให้ปฏิบัติตาม ถ้าเรียกเก็บเอาส่วยสาอากรไร่ นา สมภักษร หัวป่า ค่าที่ เจริงเรือ่น น้ำละหาร ตลาคด ขนออน ทั้งปวงเกินพิกัดอัตรากว่าบัญชีที่ตั้งไว้ เป็นการฉ้อโกงราษฎร เมื่อจับได้ ถูกลงโทษดังนี้ คือ ให้เรียกเอาเงินคืนมาแขวนคอประจานแล้วคืนให้ราษฎรจนครบถ้วน แล้วให้ลงโทษ 6 ลักษณะคือ⁹³

ให้ประจาน แล้วเอาตัวออกจากราชการ

ให้จำไว้เดือนหน่ง เอาตัวลงหญ้าข้าง

ให้ปรับ 4 เท่า

ให้ปรับ 2 เท่า

ให้ปรับ 1 เท่า

ให้ภาคทัณฑ์ไว้

3. การคดโกงอากรสมภักษรด้วยวิธีการลดพิกัดผลไม้ การลดโณนด ลดพรรณพฤษ์ ตั้งพิกัดเอง ส่วนอากรค่านา คดโกงโดยตัดจำนวนข้าว เปลี่ยนสัดเป็นทะนาน ลดโณนด ลดบัญชี

เอาเงินหลวงซื้อข้าวขายเอง ให้ลงโทษ 6 สถาน ถ้าไม่ฆ่าให้ตี ให้เอาทรัพย์ซึ่ง “ฉ้อประบัดผลัดเปลี่ยน” นั้น แขนงคอประจาน 3 วัน และให้ปรับ 4 เท่า⁹⁴

4. อำพรางตราโฉนดฎีกา ทำให้ความเขาเสีย ลงโทษ 3 สถานคือ
เขียนด้วยลวดหนัง 25 ที ด้วยไม้หวาย 50 ที
ปรับเป็น 4 เท่า

ให้ปรับ แล้วเอาตัวออกจากราชการ

อนึ่ง ผู้รู้เห็นไม่เพ็ดทูล ให้เขียนด้วยไม้หวาย 25 ที ปรับ 2 เท่า⁹⁵

5. ปลอมตัวไปเป็นเจ้าหน้าที่เก็บจังกอบ มีบทลงโทษดังนี้ คือ
ผู้ปลอม ถ้าตีราษฎรบาดเจ็บ ให้ตัดนิ้วมือเสีย ถ้ามีตีเอาแต่สิ่งของ ถ้าเป็นชายฉกรรจ์ให้ตีด้วยลวดหนัง 50 ที ถ้าเป็นเด็กหนุ่มให้ตี 25 ที ซึ่งถือเป็นครั้งแรกและมีให้ใครเอาเยี่ยงอย่าง⁹⁶

6. ชาวพระคลังผู้ทำส่วยสาอากร ถ้าลักพาพระราชทรัพย์หนีไปต่างแดนมีโทษถึงตาย ถ้าพ่อแม่ พี่น้องร่วมคิดส่งผู้ลักไปรู้เห็นเป็นใจ โทษถึงตาย ให้พ่อแม่จับตัวมันส่งมาให้ได้⁹⁷

7. เจ้าหน้าที่ทำภาษี “นายระวาง นายอากร นายขนอน กำนันตลาด เสนากำนันนา” เบียดบังพระราชทรัพย์ ถ้าตระลาการพิจารณาแล้ว ใต้ไม่ครบถ้วน บุตรและภรรยาต้องหามาชดใช้ ถ้าไม่ได้ ญาติพี่น้องต้องหามาชดใช้ ครั้นถึงสมัยพระเจ้าบรมโกศ (พ.ศ. 2292) ทรงเห็นว่าไม่ยุติธรรมสำหรับบุตร ภรรยา และพี่น้องที่จะต้องชดใช้ทั้งหมด จึงลดหย่อนโทษให้ดังนี้ คือ

1. ให้ตระลาการเอาตัวผู้ฉ้อราษฎ์บังหลวงมาเร่งรัดให้ได้
2. ถ้าหนีตายเร่งรัดไม่ได้ ให้เอาบุตรภรรยาเร่งรัดเงินให้จงได้
3. ถ้าบุตรภรรยาชดสนอยู่แล้วก็ให้อาเงินแบ่งเป็น 2 ส่วน ยกไว้ให้ผู้ตาย ผู้หนึ่งหนึ่งส่วน อีกส่วนหนึ่งให้บุตรภรรยา ญาติพี่น้องช่วยรับใช้⁹⁸

7.3.3 การให้รางวัล

ภาวะหลังสงครามปรากฏว่า เงินในท้องพระคลังคงร่อยหรอลงไปมาก พระมหากษัตริย์จึงมีนโยบายที่จะเก็บส่วยสาอากรเพื่อมาใช้ทะนุบำรุงประเทศ จึงได้มีการให้รางวัลแก่ผู้ที่จะหาส่วยสาอากรขึ้นพระคลัง ดังมีหลักฐานดังนี้ คือ

ผู้ที่สอบสวนหาคนโกงส่วยสาอากร และผู้ที่เก็บได้เต็มเม็ดเต็มหน่วย ดังมีหลักฐานดังนี้ คือ

1. มีที่ดินรกร้างอยู่มาก ถ้าใครก็ตาม “ชักชวนราษฎรให้เข้ามาทำมาหากิน เอส่วยสา-
อากรขึ้นพระคลัง บ้านานเป็นลหุ”⁹⁹
2. ใครก็ตามที่เบียดบังส่วยสาอากร ขนอนตลาด และผู้ใดพิจารณา “เอาพระราชทรัพย์
ขึ้นคงจำนวน บ้านานเป็นลหุ”¹⁰⁰
3. เจ้าพนักงานผู้ใดที่ดูแลส่วยสาอากร ขนอนตลาด รวมทั้งฝาง กฤษณา งาช้าง ฝ้ายฝ่อน
ท่อนแพร ได้ตั้งลดปลดทอน มากกว่าน้อย ยาวว่าสั้น ใหญ่ว่าน้อย ถ้าผู้ใดพิจารณาได้ บ้านาน
เป็นลหุ¹⁰¹
4. ส่วยสาอากร สมภักสร ขนอนตลาด ห่วยลหาร ผู้ใดไปเรียกเก็บมิได้ขาดจากจำนวน
ก็จะภักยาเป็นมทุ¹⁰²

บทสรุป

กล่าวโดยสรุป อาณาจักรอยุธยาสามารถหารายได้มาเจือจุนบ้านเมืองจากหลายทางได้แก่ การเก็บจังกอบ อากกรประเภทต่าง ๆ ส่วย ฤชา ค่าธรรมเนียม เครื่องราชบรรณาการ และผลกำไรจากการค้าสำเภา หน่วยงานที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับการเก็บผลประโยชน์ให้แก่รัฐ ได้แก่ กรมสรรพากรใน มีหน้าที่เก็บเงินอากรสวน กรมสรรพากรนอก มีหน้าที่เก็บอากรสมภักษร อากรขนอน อากรตลาด อากรค่าน้ำ หัวป่า ค่าที่เชิงเรือ และหัวจังกอบ และกรมพระคลังสินค้ารับผิดชอบเรื่องการค้าสำเภาโดยเฉพาะ อย่างไรก็ตามผลประโยชน์รายได้ของอาณาจักรก็มีได้เต็มเม็ดเต็มหน่วยนัก เพราะมีการรั่วไหลกันมาก อันเนื่องมาจากการทุจริตของหลายฝ่าย เช่น การทุจริตของเจ้าพนักงานในสมัยนั้น ซึ่งมีวิธีฉ้อโกงหลวงหลายรูปแบบ การไม่ยอมเสียอากรของฝ่ายราษฎรตลอดจนความบกพร่องของกฎหมาย เป็นต้น ซึ่งอันที่จริงกฎหมายอยุธยาได้ลงโทษแก่ผู้กระทำความผิดเหล่านี้ไว้ตั้งแต่ชั้นภาคทัณฑ์ ชั้นปรับ ชั้นประจาน ชั้นจองจำและชั้นประหารชีวิตตัดคอ ธิบราชบาตรกันทีเดียว แต่ก็มีได้ทำให้การทุจริตเฟลาเบาบางลง ในขณะเดียวกันเพื่อให้ขวัญและกำลังใจแก่ผู้กระทำความดี ชื่อสัตย์ ในหน้าที่ก็จะได้รับรางวัลจากรัฐบาลด้วย

คำถามท้ายบท

1. มีหน่วยงานอะไรบ้างที่รับผิดชอบต่อรายได้ของรัฐ
2. รัฐสามารถหารายได้ทางไหนได้บ้าง
3. การเก็บจังกอบ มีหลักการ วิธีการอย่างไร
4. อากรคืออะไร ได้แก่อะไรบ้าง และมีวิธีเก็บอากรประเภทนั้น ๆ อย่างไร
5. ส่วยคืออะไร มีกี่อย่าง ได้แก่อะไรบ้าง มีวิธีเก็บและใช้มาตรการอย่างไร
6. เหตุใดการค้าสำเภาของอยุธยาจึงทำกำไรให้แก่รัฐได้มากมาย
7. จงแสดงให้เห็นถึงวิธีการทุจริตต่าง ๆ ในการเก็บผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นในสมัยอยุธยา

เชิงอรรถ

1. “พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน”, มาตราที่ 13, *กฎหมายตราสามดวง*, เล่ม 1, หน้า 247-8.
2. “พระธรรมนูญ”, มาตราที่ 38, เรื่องเดียวกัน, หน้า 190.
3. “พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน”, มาตราที่ 13, เรื่องเดิม, หน้า 248.
4. “พระธรรมนูญ”, มาตราที่ 37, เรื่องเดิม, หน้า 189.
5. “พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน”, มาตราที่ 21, เรื่องเดียวกัน, หน้า 269-70.
6. สมเด็จพระยาตำราจรงราชานุภาพ, *ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ*, เล่มจบ, หน้า 145.
7. ลาปูแบร์, *ราชอาณาจักรสยาม*, เล่ม 1, หน้า 415 และ สมเด็จพระยาตำราจรงราชานุภาพ, เรื่องเดียวกัน, หน้า 147.
8. “พระไอยการอาชาหลวง”, มาตราที่ 122, *กฎหมายตราสามดวง*, เล่ม 4, หน้า 89.
9. *ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 63*, (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2512), เล่ม 37, หน้า 182.
10. เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน, และ “คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม”, เอกสารจากหอหลวง, *เอกสารงานประวัติศาสตร์-เอกสารโบราณคดี*, หน้า 54.
11. “คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม”, เอกสารจากหอหลวง, เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน
12. “พระไอยการอาชาหลวง”, มาตราที่ 95, เรื่องเดิม, หน้า 70.
13. “พระไอยการอาชาหลวง”, มาตราที่ 122, เรื่องเดียวกัน, หน้า 89.
14. เรื่องเดียวกัน, หน้า 90.
15. เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.
16. “พระราชกำหนดเก่า”, มาตราที่ 48, *กฎหมายตราสามดวง*, เล่มที่ 5, หน้า 141.
17. “พระไอยการอาชาหลวง”, มาตราที่ 38, *กฎหมายตราสามดวง*, เล่ม 4, หน้า 39.
18. “พระราชกำหนดเก่า”, มาตราที่ 59, เรื่องเดิม, หน้า 182.
19. “พระไอยการอาชาหลวง”, มาตราที่ 30, เรื่องเดิม หน้า 31.
20. ลาปูแบร์, เรื่องเดิม, เล่ม 1, หน้า 417.
21. สมเด็จพระยาตำราจรงราชานุภาพ, *ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ*, เล่มจบ, หน้า 146.
22. “พระราชกำหนดเก่า”, มาตราที่ 44, เรื่องเดิม, หน้า 122.
23. เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.
24. เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

25. ลาลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 414.
26. เรื่องเดียวกัน, หน้า 415.
27. สมเด็จพระยามะดารังราชานุภาพ, *กัทธิธรรมนิยมต่าง ๆ*, เล่มจบ, หน้า 148.
28. ลาลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 416 และสมเด็จพระยามะดารังราชานุภาพ, เรื่องเดิม, หน้าเดียวกัน.
29. เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.
30. ลาลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 416.
31. สมเด็จพระยามะดารังราชานุภาพ, เรื่องเดิม, หน้า 148.
32. “พระอาการเบตเสร็จ”, มาตราที่ 54, เรื่องเดิม, หน้า 117.
33. “พระราชกำหนดเก่า”, มาตราที่ 42, เรื่องเดิม, หน้า 116.
34. เจ้าพระยาภาสกรวงศ์, “สวน”, *กัทธิธรรมนิยมต่าง ๆ*. (พระนคร : คลังวิทยา, 2506), เล่ม 1, หน้า 167.
35. “เรื่องอาการสมพัตสร”, *ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 69* (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2512), เล่ม 43, หน้า 58-60.
36. *รวมปาฐกถางานอนุสรณ์อยุธยา 200 ปี* (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2510), เล่ม 1, หน้า 110-111.
37. ลาลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 415-16.
38. “พระไอยการลักษณโจร”, มาตราที่ 124, เรื่องเดิม, หน้า 270.
39. มาตราที่ 125, เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.
40. “พระไอยการอาชาหลวง”, มาตราที่ 118, เรื่องเดิม, หน้า 87.
41. สมเด็จพระยามะดารังราชานุภาพ, “ตำนาน อาการปอนเบี้ย”, *ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 15*. (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507), เล่ม 12, หน้า 163.
42. เรื่องเดียวกัน, หน้า 164-5.
43. “พระราชกำหนดเก่า”, มาตราที่ 42, เรื่องเดิม, หน้า 115-6.
44. สมเด็จพระยามะดารังราชานุภาพ, เรื่องเดิม, หน้า 166.
45. เรื่องเดียวกัน, หน้า 167-8.
46. เรื่องเดิม, หน้า 169.
47. เรื่องเดียวกัน, หน้า 170.
48. ลาลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 417.

49. “พระโอยการลักษณรบัฟอง”, มาตราที่ 10, *กฎหมายตราสามดวง*, เล่ม 2, หน้า 32.
50. Busakorn Lailert, “The Ban Phlu Luang Dynasty 1688-1767 : A Study of The Thai Monarchy during the closing years of Ayuthya Period” (Unpublished Ph.D. Thesis, University of London, 1972), Chapter III อั้งในบุญรอด แก้วกันหา, “การเก็บส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น (พ.ศ. 2325-2411)”, *วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, 2518 (อัดสำเนา) หน้า 7.
51. “พระราชกำหนดเก่า”, มาตราที่ 48, เรื่องเดิม, หน้า 138-45.
52. สมเด็จพระยามะบรมราชกุมารี, *ลัทธิธรรมต่าง ๆ*, เล่มจบ, หน้า 146.
53. “พระโอยการกระบดศึก”, มาตราที่ 63, เรื่องเดิม, หน้า 154.
54. “พระอัยการเบตเสร์จ”, มาตราที่ 43, เรื่องเดิม, หน้า 110.
55. “พระราชกำหนดเก่า”, มาตราที่ 29, เรื่องเดิม, หน้า 72.
56. “พระราชกำหนดเก่า”, มาตราที่ 43, เรื่องเดียวกัน, หน้า 119.
57. “พระราชกำหนดเก่า”, มาตราที่ 48, เรื่องเดิม, หน้า 138.
58. *คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัดและพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์* (พระนคร : คลังวิทยา, 2515), หน้า 276-8.
59. เรื่องเดียวกัน, หน้า 278.
60. “พระราชกำหนดเก่า”, มาตราที่ 29, เรื่องเดิม, หน้า 70.
61. “พระราชกำหนดเก่า”, มาตราที่ 48, เรื่องเดียวกัน, หน้า 138.
62. “พระโอยการอาชาหลวง”, มาตราที่ 30, เรื่องเดิม, หน้า 31-32.
63. “พระโอยการอาชาหลวง”, มาตราที่ 46, เรื่องเดียวกัน, หน้า 44.
64. “พระโอยการอาชาหลวง”, มาตราที่ 38, เรื่องเดิม, หน้า 40.
65. “พระโอยการอาชาหลวง”, มาตราที่ 27, เรื่องเดียวกัน, หน้า 29.
66. “พระโอยการอาชาหลวง”, มาตราที่ 123, เรื่องเดิม, หน้า 90-91.
67. “พระราชกำหนดเก่า”, มาตราที่ 53, เรื่องเดิม, หน้า 172.
68. “พระโอยการกระบดศึก”, มาตราที่ 63, เรื่องเดิม, หน้า 154.
69. “พระโอยการกระบดศึก”, มาตราที่ 66, เรื่องเดียวกัน, หน้า 155.
70. “พระโอยการกระบดศึก”, มาตราที่ 64, เรื่องเดิม, หน้า 154.
71. “พระโอยการกระบดศึก”, มาตราที่ 65, เรื่องเดียวกัน, หน้า 155.
72. “พระโอยการกระบดศึก”, มาตราที่ 68, เรื่องเดิม, หน้า 157.

73. ชัย เรื่องศิลป์, *ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2352-2453 ด้านเศรษฐกิจ*, (พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช, 2522), หน้า 5.
74. สมเด็จพระยามกุฎราชกุมาร, *ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ*, เล่มจบ, หน้า 150.
75. ควอริชท์ เวลส์, *การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ*, แปลโดย กาญจณี สมเกียรติกุล และ ยูพา ชมจันทร์ (พระนคร : เจริญวิทย์การพิมพ์, 2519) จัดพิมพ์โดยสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, หน้า 335.
76. เรื่องเดียวกัน, หน้า 336.
77. เรื่องเดิม, หน้า 335-6.
78. สมเด็จพระยามกุฎราชกุมาร, *ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ*, เล่มจบ, หน้า 145.
79. ลาลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 502-503.
80. แซแวงส, เรื่องเดิม, หน้า 278.
81. พรรณี อวนสกุล “ระบบผูกขาดทางเศรษฐกิจสมัยอยุธยา”, *วารสารธรรมศาสตร์*, 4 (กุมภาพันธ์ - พฤษภาคม, 2518), 29.
82. แซแวงส, เรื่องเดิม, หน้า 277.
83. เรื่องเดียวกัน, หน้า 279.
84. “พระราชกำหนดเก่า”, มาตราที่ 53, เรื่องเดิม, หน้า 171.
85. “พระไอยการอาชาหลวง”, มาตราที่ 30, เรื่องเดิม, หน้า 31.
86. “พระไอยการอาชาหลวง”, มาตราที่ 46, เรื่องเดียวกัน, หน้า 44.
87. “พระไอยการอาชาหลวง”, มาตราที่ 123, เรื่องเดิม, หน้า 90.
88. “พระไอยการอาชาหลวง”, มาตราที่ 47, เรื่องเดียวกัน, หน้า 45.
89. “พระราชกำหนดเก่า”, มาตราที่ 42, เรื่องเดิม, หน้า 115-6.
90. “พระราชกำหนดเก่า”, มาตราที่ 44, เรื่องเดียวกัน, หน้า 122.
91. “พระราชกำหนดเก่า”, มาตราที่ 59, เรื่องเดิม, หน้า 182.
92. “พระไอยการอาชาหลวง”, มาตราที่ 27, เรื่องเดิม, หน้า 29.
93. “พระไอยการอาชาหลวง”, มาตราที่ 30, เรื่องเดียวกัน, หน้า 31-2.
94. “พระไอยการอาชาหลวง”, มาตราที่ 38, เรื่องเดิม, หน้า 40.
95. “พระไอยการอาชาหลวง”, มาตราที่ 64, เรื่องเดียวกัน, หน้า 55.
96. “พระไอยการอาชาหลวง”, มาตราที่ 121, เรื่องเดิม, หน้า 89.
97. “พระไอยการอาชาหลวง”, มาตราที่ 123, เรื่องเดียวกัน, หน้า 90.

98. “พระราชกำหนดเก่า”, มาตราที่ 53, เรื่องเดิม, หน้า 172.
99. “พระไอยการกระบดศึก”, มาตราที่ 63, เรื่องเดิม, หน้า 154.
100. “พระไอยการกระบดศึก”, มาตราที่ 64, เรื่องเดียวกัน, หน้า 154.
101. “พระไอยการกระบดศึก”, มาตราที่ 65, เรื่องเดิม, หน้า 155.
102. “พระไอยการกระบดศึก”, มาตราที่ 66, เรื่องเดียวกัน, หน้า 155.

บรรณานุกรมตอนที่ 2

บรรณานุกรม

เอกสารทูตวิทยุมิ

ภาษาไทย

กฎหมายตราสามดวง. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505. เล่ม 1, 2, 3, 4, 5.

เกียรติศักดิ์ วงศ์มุกดา. "สภาพการค้าของไทย พ.ศ. 2325-2398". ปรินญาณิพนธ์ การศึกษา
มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2523. (อัดสำเนา).

ขจร สุขพานิช. "การติดต่อกับต่างประเทศสมัยอยุธยา", รวมปาฐกถางานอนุสรณ์อยุธยา 200 ปี.
พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2510.

คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐ
อักษรนิติ์. พระนคร : คลังวิทยา, 2515.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชพิธีสิบสองเดือน. พระนคร : คลังวิทยา,
2514.

ชัย เรื่องศิลป์. ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2325-2453 ด้านเศรษฐกิจ. พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช
จำกัด, 2522.

ชัยอนันท์ สมุทวานิช และชัตติยา กรรณสูตร (รวบรวม). "พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาธิบาย แก่ไขการปกครองแผ่นดิน",
เอกสารทางการเมืองการปกครองไทย พ.ศ. 2417-2477. พระนคร : สมาคมสังคมศาสตร์
มอบให้บริษัทสำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด จัดพิมพ์จำหน่าย 2518.

ชัวฮี้ย. เดอ. จดหมายเหตุรายวันการเดินทางไปสู่ประเทศสยามในปี ค.ศ. 1685 และ 1686. แปลโดย
สันต์ ท. โกมลบุตร. พระนคร : โรงพิมพ์ก้าวหน้า, 2516.

แซรวาส, นิโคลาส. ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมือง แห่งราชอาณาจักรสยาม. แปลโดย สันต์
ท.โกมลบุตร. พระนคร : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, 2506.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระยา. "ตำนานอาณาจักรบางอย่าง", ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ.
เล่มจบ. พระนคร : คลังวิทยา, 2506.

_____ "ตำนานอากรบ่อนเบี้ย", ประชุมพงศาวดารภาคที่ 15. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507.
เล่ม 12.

- _____ “ทูตฝรั่งเศสในสมัยรัตนโกสินทร์”, *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 62*, พระนคร : โรงพิมพ์
 ศุภสภา, 2512. เล่ม 34.
- _____ *พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา*. พระนคร : คลังวิทยา, 2516. เล่ม 1.
- _____ *ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ*. พระนคร : 2471. (พิมพ์ในงานพระราชทาน
 เพลิงศพอำมาตย์เอก พระยาสวัสดิ์รักษา (เข็ม สาระนาค).
- บทละครครั้งกรุงเก่าเรื่องนางมโนห์รา และสังข์ทอง*. พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, 2517.
- บุญรอด แก้วกันหา. “การเก็บส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325 - 2411)”. วิทยา-
 นิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์
 มหาวิทยาลัย 2518. (อัดสำเนา).
- ประชุมพงศาวดารภาคที่ 18*. พระนคร : โรงพิมพ์ศุภสภา, 2507. เล่ม 12.
- ประชุมพงศาวดารภาคที่ 20*. พระนคร : โรงพิมพ์ศุภสภา, 2507. เล่ม 13.
- ประชุมพงศาวดารภาคที่ 32*. พระนคร : โรงพิมพ์ศุภสภา, 2508. เล่ม 19.
- ประชุมพงศาวดารภาคที่ 36*. พระนคร : โรงพิมพ์ศุภสภา, 2511. เล่ม 21.
- ประชุมพงศาวดารภาคที่ 40 (ต่อ)*. พระนคร : โรงพิมพ์ศุภสภา, 2511. เล่ม 24.
- ประชุมพงศาวดารภาคที่ 43*. พระนคร : โรงพิมพ์ศุภสภา, 2511. เล่ม 25.
- ประชุมพงศาวดารภาคที่ 44*. พระนคร : โรงพิมพ์ศุภสภา, 2511. เล่ม 26.
- ประชุมพงศาวดารภาคที่ 63*. พระนคร : โรงพิมพ์ศุภสภา, 2512. เล่ม 39
- ประชุมพงศาวดารภาคที่ 69*. พระนคร : โรงพิมพ์ศุภสภา, 2512. เล่ม 43.
- ประชุมพงศาวดารภาคที่ 76*. พระนคร : โรงพิมพ์ศุภสภา, 2513. เล่ม 47.
- ปิยนาด บุนนาค. “ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับญี่ปุ่นสมัยอยุธยา”, *เอกสารสัมมนาทางวิชาการ
 ประวัติศาสตร์อยุธยา 26-29 มกราคม 2523 ณ วิทยาลัยครูพระนครศรีอยุธยา*
พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน. พ.ศ. 2493. พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2515.
- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์*. พระนคร : คลังวิทยา, 2514.
- พิชิตปรีชากร, กรมหลวง. “ทำนา”, *ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ*. พระนคร : คลังวิทยา, 2507.
- ภาสกรวงศ์, เจ้าพระยา. “สวน”, *ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ*. พระนคร : คลังวิทยา, 2507.
- รวมปาฐกถางานอนุสรณ์อยุธยา 200 ปี*. พระนคร : โรงพิมพ์ศุภสภา, 2510. เล่ม 1.
- รอง ศยามานนท์ ดำเนิน เลขะกุล และวิลาสวงศ์ นพรัตน์. *ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา*.
 พระนคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2516.

- สันเย, มองซิเออร์. “พงศาวดารเรื่องฝรั่งเศสกับไทย”, *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 27*. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2506. เล่ม 16.
- ลาญแบร์, ซีมอง เดอ. *จดหมายเหตุอาญแบร์ฉบับสมบูรณ์*. แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร. พระนคร : ก้าวหน้า, 2510. 2 เล่ม.
- วราภรณ์ ทินานนท์. “การค้าสำเภาของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น”. *วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2522*. (อัดสำเนา).
- วิจิตมาตรา, ชุน. *ประวัติการค้าไทย*. พระนคร : โรงพิมพ์บัณฑิตการพิมพ์, 2516.
- วิจิตรวาทการ, พลตรีหลวง. “ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของไทย”, *วิจิตรวาทการอนุสรณ์*. พระนคร : โรงพิมพ์รัชดารมภ์การพิมพ์, 2515.
- วิไลเลขา ถาวรนสาร. “การปกครองในสมัยอยุธยา”, “สังคมไทยในสมัยอยุธยา”, *พื้นฐานวัฒนธรรมไทย*. พระนคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหงมอบให้กึ่งจันท์นการพิมพ์จัดพิมพ์, 2528.
- เวลส์, ควอริชท์. *การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ*. แปลโดย กาญจนี สมเกียรติกุล และยุพา ชุมจันทร์. พระนคร : เจริญวิทย์การพิมพ์, 2519.
- อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. *สังคมไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ : พ.ศ. 2325-2416*. แปลโดย ม.ร.ว. ประกายทอง สิริสุข. พระนคร : โรงพิมพ์พิฆเนศ, 2521.

ภาษาอังกฤษ

- Lailert, Busakorn. “The Ban Phlu Luang Dynasty 1688-1767 : A Study of the Thai Monarchy during the closing years of Ayuthya Period”. Unpublished Ph.D. Thesis, University of London. 1972.
- Seijichi, Iwao. *Reopening of the Diplomatic and Commercial Relations Between Japan and Siam During Tokugawa Days*. ACTA ASTATICA Bulletin of the Institute of Eastern Culture 4. Tokyo : the Toho Gakkai, 1963.
- Viraphol, Sarasin. *Tribute and Profit Sino-Siamese Trade 1652-1853*. Council on East Asian Studies. Harvard University. 1977.
- Wales, H.Q. Quaritch. *Ancient Siamese Government and Administration*. London : Bernard Quaritch Ltd, 1934.

วารสาร

- ขจร สุขพานิช. “เอกสารเมืองกลาง”, *แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี* 2 (กันยายน, 2511), 126.
- “คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม”, *เอกสารจากหอหลวง, แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี* 3 (มกราคม, 2512), 53-65.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระยา. “บันทึกเรื่องความรู้ต่าง ๆ”, *ศิลปากร* 6 (มกราคม, 2506), 22, 23.
- พรณี อวนสกุล. “ระบบผูกขาดทางเศรษฐกิจสมัยอยุธยา”, *วารสารธรรมศาสตร์* 4 (กุมภาพันธ์-พฤษภาคม, 2518), 16-39.
- รอง ศยามานนท์ และวิลาสวงค์ นพรัตน์. “ประวัติศาสตร์สมัยกรุงศรีอยุธยา”, *แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี* 6 (พฤษภาคม, 2515), 67-84.